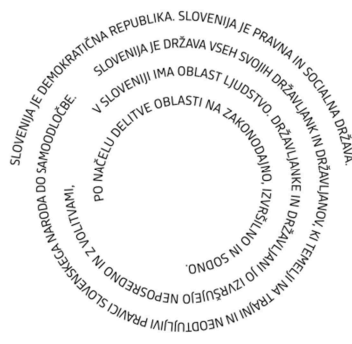

Romi v državah članicah EU

Primerjalni pregled (PP)

Avtorji: dr. Katarina Žagar
Janez Blažič
Marjana Križaj
mag. Andrej Eror

Št. naročila: 38/2019

Datum in kraj: Ljubljana, 6. 11. 2019

Kontakt:

Raziskovalno-dokumentacijski sektor:

mag. Tatjana Krašovec, vodja, tatjana.krasovec@dz-rs.si

Raziskovalni oddelek:

mag. Igor Zobavnik, vodja, igor.zobavnik@dz-rs.si

Gradivo ne predstavlja uradnega mnenja Državnega zbora!

I UVOD

Romi¹ so največja etnična manjšina v Evropi. Od približno 10–12 milijonov, ki jih živi v Evropi, jih je v državah članicah približno 6 milijonov; večina jih ima državljanstvo držav članic EU. Številni Romi so žrtve predsodkov in socialne izključenosti, čeprav so države članice EU prepovedale diskriminacijo (Roma integration in the EU, spletna stran). Pogosto nimajo enakopravnega dostopa do izobraževanja, zaposlovanja, bivališč ter storitev zdravstvene oskrbe (Vključevanje Romov in regionalna politika, spletna stran).

S slednjim se ukvarjamo tudi v raziskovalni nalogi. Poleg normativne ureditve prikazujemo romsko problematiko tudi z vidika socialne politike, izobraževanja in zaposlovanja Romov, prostorske (romska naselja) in infrastrukturne problematike (oskrba z vodo, elektriko in drugimi javnimi dobrinami).

Glede na to, da je v zadnjih letih postalo romsko vprašanje pomembna točka programa Evropske unije in številnih držav članic EU (Vključevanje Romov in regionalna politika, spletna stran) je tudi (spletnih) virov v zvezi s tem veliko. Tam smo našli večino podatkov za raziskovalno nalogo.

1.1 Reševanje romske problematike na nivoju EU

Evropska komisija je leta 2009 opredelila več skupnih ciljev za reševanje romske problematike na ravni EU. Med drugim so se zavzeli za konstruktivno, pragmatično in nediskriminatorno politiko, večkulturni pristop, vključevanje regionalnih in lokalnih oblasti k reševanju slabega položaja Romov, vključevanje civilne družbe, aktivno sodelovanje Romov itn. (Roma Health Report v: Zaviršek in drugi, 2019).

Socialna in gospodarska vključenost Romov je prednostna naloga EU. Zato so potrebna skupna prizadevanja nacionalnih in lokalnih organov, civilne družbe in institucij EU. Evropska komisija je 7. 10. 2010 sprejela dokument o socialni in ekonomski integraciji Romov v Evropi. To je prvi dokument, namenjen posebej Romom. V njem je predstavljen ambiciozen program za učinkovitejše vključevanje Romov, opredeljeni so tudi glavni izzivi (Roma Education Fund, spletna stran).

Dokument navaja tudi kompleksnost in soodvisnost težav, s katerimi se soočajo Romi: diskriminacija, revščina, nizka stopnja izobrazbe, ovire na trgu dela, segregacija² stanovanj in slabo zdravstveno stanje (Roma Education Fund, spletna stran).

Evropska komisija je leta 2011 sprejela Okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov, v katerem se osredotoča na že omenjena štiri ključna področja: izobraževanje, zaposlovanje, zdravstvo in bivališča (Vključevanje Romov in regionalna politika, spletna stran). Vsaka država je pripravila strategijo za vključevanje Romov, ki jo je leta 2012 ocenila Evropska komisija. Te nacionalne strategije so pomenile prvi korak pri izvajanju Okvira EU (Roma integration in the EU, spletna stran).

Aprila 2014 so se v Bruslju zbrali lokalni in nacionalni politiki ter politiki in predstavniki institucij EU in civilne družbe, da bi ocenili napredek pri socialnem vključevanju Romov v Evropi. To je bil prvi vrh EU o Romih, odkar je Evropska komisija leta 2011 uvedla okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov. "*Države članice morajo z ukrepi v zvezi s*

---

¹ Izraz Romi vključuje različne skupine: Rome, Cigane, Aškale, Sinte, Bojaše... in se običajno uporablja v dokumentih in razpravah EU (Roma integration in the EU, spletna stran).

² Po SSKJ pomeni segregacija ločevanje, zapostavljanje določene rase, določenega družbenega sloja na vseh področjih javnega življenja.

šolanjem, zaposlovanjem, zdravstvenim varstvom in bivanjskimi razmerami izboljšati vsakodnevno življenje romskih skupnosti v Evropi," je poudaril László Andor, evropski komisar za zaposlovanje, socialne zadeve in vključevanje (Vključevanje Romov: na vrhu EU o Romih, spletna stran).

Vrh EU o Romih je sovpadel z objavo ocene napredka pri izvajanju nacionalnih strategij vključevanja Romov, ki jo je za leto 2014 pripravila Evropska komisija. To je najpomembnejše poročilo doslej in je predstavilo napredek v državah članicah od leta 2011 dalje. Vsebovalo je oceno razmer v 28 državah EU na ključnih področjih (šolstvo, zaposlovanje, zdravstvo in bivanjski pogoji ter boj proti diskriminaciji in uporabe finančnih sredstev). Evropska komisija poročilo upošteva v vsakoletnem evropskem semestru usklajevanja gospodarskih politik in na podlagi tega pripravi priporočila za posamezne države v zvezi z Romi. Ta vsakoletni postopek pripomore k temu, da ostaja vključevanje Romov stalna točka na dnevnem redu evropskih razprav (Vključevanje Romov: na vrhu EU o Romih, spletna stran).

Čeprav je položaj številnih Romov v Evropi še vedno težek, je bil na evropski in nacionalni ravni dosežen pomemben napredek. V zadnjih dveh letih so se Evropska unija in države članice osredotočile na sprejetje protidiskriminacijske zakonodaje in povečanje učinkovitosti financiranja EU pri spodbujanju vključevanja Romov. V ta okvir spada boj proti diskriminaciji, segregaciji in rasističnem nasilju, podporni programi za reševanje začaranega kroga revščine, socialne izključenosti, nizke stopnje izobrazbe ter neustreznih stanovanj in zdravstvene oskrbe (Roma Education Fund, spletna stran).

Za dosego zastavljenih ciljev je ključna celostna uporaba sredstev evropskih skladov za socialni, regionalni in podeželski razvoj. Evropski strukturni in investicijski skladi (ESIF)³ prispevajo k izvajanju zastavljenih ciljev - integraciji Romov. S temi sredstvi se lahko financira širok spekter ukrepov, ki so tesno povezani z vključevanjem Romov, na primer infrastrukturni razvoj na področju socialnega varstva, zdravstva, izobraževanja, zaposlovanja, stanovanj, naložb v človeški kapital, izgradnje zmogljivosti na lokalni ravni ipd. (Vključevanje Romov in regionalna politika, spletna stran).

Evropska unija sofinancira tudi projekte Romov v sektorjih, kot so mikrofinanciranje in enake možnosti (zlasti enakost moških in žensk) (Roma Education Fund, spletna stran).

Evropska komisija je vzpostavila **Mrežo nacionalnih kontaktnih točk za vključevanje Romov**, ki jo sestavljajo predstavniki nacionalnih kontaktnih točk vseh držav članic. Tako Evropska komisija nudi podporo državam članicam pri uresničevanju nacionalnih strategij, mreža pa se hkrati uporablja za izmenjavo informacij med Evropsko komisijo in državami članicami. Pomembna je tudi za transnacionalno medsebojno učenje in izmenjavo izkušenj (Gov.si, spletna stran).

---

³ Evropski socialni sklad, Evropski sklad za regionalni razvoj in Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja (Roma Education Fund, spletna stran).

II ROMI V SLOVENIJI

Pripadniki romske skupnosti v Sloveniji živijo v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju. V večini občin na teh območjih, kjer živijo pripadniki romske skupnosti, Romi prebivajo avtohtono, zgodovinsko. Romi živijo tudi v večjih mestih, kot so Maribor, Velenje, Ljubljana, Celje, Jesenice, Radovljica (na Jesenicah in v Radovljici živijo predvsem družine Sintov) (Gov.si, spletna stran).

2.1 Normativna ureditev

Ustava Republike Slovenije v 65. členu določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon (Ustava RS, spletna stran). Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (v nadaljevanju zakon) je temeljni zakon, ki se nanaša na romsko skupnost. Namen zakonodajalca (leta 2007) je bil, da se romski skupnosti kot manjšinski skupnosti v Sloveniji podelijo posebne pravice, ki ji bodo omogočale ohranjanje in razvijanje kulture, jezika in etničnih posebnosti ter sodelovanje tako na lokalni kot državni ravni (gl. Gov.si, spletna stran).

Zakon ureja položaj romske skupnosti v Sloveniji, opredeljuje njihove posebne pravice, pristojnost državnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti ter sodelovanje predstavnikov romske skupnosti pri uresničevanju njihovih pravic in obveznosti (1. člen zakona). Glede na poseben položaj romske skupnosti in uspešno vključevanje v slovensko družbo ter za prevzemanje odgovornosti za svoj razvoj imajo pripadniki romske skupnosti poleg pravic in obveznosti, ki pripadajo vsem državljanom, še posebne pravice, določene z zakonom (2. člen zakona).

Uresničevanje posebnih pravic se zagotavlja na področju izobraževanja, kulture, zaposlovanja, urejanja prostora in varstva okolja, zdravstvenega in socialnega varstva, obveščanja in soodločanja v javnih zadevah, ki se nanašajo na pripadnike romske skupnosti. Te poleg Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji določajo tudi drugi zakoni, podzakonski akti in akti samoupravnih lokalnih skupnosti ter posebni programi in ukrepi državnih organov ter organov samoupravnih lokalnih skupnosti (3. člen zakona).⁴

2.2 Posebni ukrepi⁵

Glede na posebni položaj romske skupnosti v Sloveniji, zlasti pa njihov slabši socialnoekonomski položaj, se za področja izobraževanja, zaposlovanja, bivanjskih razmer, zdravstvenega in socialnega varstva ter boja proti predsodkom in stereotipom sprejmejo posebni ukrepi. Ukrepe sprejme vlada, predlagajo pa jih pristojna ministrstva in vladne službe, vsak za svoje delovno področje (Gov.si, spletna stran).

Obveznost sprejetja vladnega programa ukrepov določa Zakon o romski skupnosti. Trenutno velja Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–

---

⁴ Poleg navedenih so za to področje pomembni še naslednji zakoni: Zakon o evidenci volilne pravice, Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o vrtcih, Zakon o osnovni šoli, Zakon o medijih, Zakon o knjižničarstvu, Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Zakon o Radioteleviziji Slovenija, Zakon o financiranju občin, Zakon o varstvu kulturne dediščine, Zakon o javnem interesu v mladinskem sektorju, Zakon o Slovenski tiskovni agenciji, Kazenski zakonik, Zakon o varstvu pred diskriminacijo (gl. Gov.si, spletna stran).

⁵ Gl. tudi Nacionalni program ukrepov Vlade RS za Rome za obdobje 2017–2021: https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Dokumenti-Romi/65d892da3a/NPUR_2017_2021.pdf in Priloga k nacionalnemu programu ukrepov Vlade RS za Rome za obdobje 2017–2021: https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Dokumenti-Romi/aa0ac3214f/PRILOGA_NPUR_2017_2021.pdf.

2021 (v nadaljevanju NPUR 2017–2021),⁶ ki ga je vlada sprejela na seji 25. 5. 2017 (Gov.si, spletna stran).

Cilj NPUR 2017–2021 sta priprava in sprejetje ukrepov za izboljšanje položaja in pospeševanje socialne vključenosti ter zmanjšanje socialne izključenosti pripadnikov romske skupnosti na vseh tistih področjih, kjer je to potrebno in ki jih je kot prednostne prepoznala tudi romska skupnost. Cilji novega dokumenta v naslednjem obdobju ostajajo v glavnem enaki ciljem NPUR 2010–2015, ki ga je Vlada RS sprejela 18. 3. 2010. Pri izvajanju ukrepov preteklega programa se je v praksi izkazalo, da se pri pristojnih institucijah vedno znova zatika pri vprašanju pristojnosti ipd. (več: NPUR 2017-2021, spletna stran).

Z izvajanjem NPUR 2017–2021 se želi doseči naslednje strateške cilje:

- 1) *"izboljšati izobrazbeno strukturo Romov in udeležbo romskih otrok v programih predšolske vzgoje in šoloobveznih romskih otrok v rednem izobraževanju ter povečati vključenost mladih in odraslih v nadaljevanje izobraževalnega procesa v skladu z načelom vseživljenjskega učenja;*
- 2) *povečati zaposlenost in zmanjšati brezposelnost Romov s poudarkom na zaposlitveni aktivaciji dolgotrajno brezposelnih in odpravljanju ovir pri (ponovnem) vstopu na trg dela;*
- 3) *za preprečevanje in odpravljanje izključenosti Romov, še posebej žensk, otrok in mladih, spodbujati razne programe socialnega varstva, in sicer informacijske, svetovalne programe, delo na terenu, dnevne centre, programe pomoči in samopomoči, ter krepiti seznanjenost Romov o tovrstnih programih;*
- 4) *izboljšati storitve zdravstvenega varstva in jih približati Romom ter povečati njihovo ozaveščenost o vprašanjih v zvezi z zdravjem in zdravstvenim varstvom, s poudarkom na zdravju žensk in otrok;*
- 5) *izboljšati bivanjske razmere Romov, pospešiti ureditev naselij, kjer večinsko živi romsko prebivalstvo, v skladu z nacionalnimi zakonskimi zahtevami zagotoviti dostop do javnih dobrin, kot sta dostopa do vode in električne energije, in spodbujati odpravo dejanskega prostorskega ločevanja, ki je rezultat zgodovinskega naseljevanja Romov in dolgoletne izključenosti iz družbenega življenja;*
- 6) *spodbujati ohranjanje in razvoj kulturne, informativne in založniške dejavnosti romske skupnosti ter si prizadevati za ohranjanje in razvoj (različnih oblik) romskega jezika kot manjšinskega jezika;*
- 7) *povečati ozaveščenost pripadnikov romske skupnosti in večinskega prebivalstva o pozitivnih učinkih vključevanja Romov v družbo, o bogastvu, ki ga romske kulture prinašajo v slovensko družbo, in o pomenu nediskriminacije ter okrepiti boj proti protiromski retoriki, sovražnemu govoru ter stereotipom in predsodkom;*
- 8) *krepiti dialog in sodelovanje z lokalnimi skupnostmi, kjer živijo Romi, ter vzpostaviti aktivno partnerstvo med lokalno in državno ravnanje ter romsko skupnostjo" (Gov.si, spletna stran).*

2.3 Svet romske skupnosti

Interese romske skupnosti v odnosu do državnih organov na državni ravni zastopa **Svet romske skupnosti Republike Slovenije** - krovna organizacija romske skupnosti s sedežem v Murski Soboti. Svet romske skupnosti lahko daje Državnemu zboru, Državnemu svetu, vladi, drugim državnim organom, nosilcem javnih pooblastil in organom samoupravnih lokalnih skupnosti predloge, pobude in mnenja v zadevah iz svoje pristojnosti. Ti organi pa morajo predhodno pridobiti mnenje sveta, kadar sprejemajo ali izdajajo predpise in druge splošne pravne akte, ki se nanašajo na položaj romske skupnosti (Gov.si, spletna stran).

---

⁶ Poleg NPUR so bili pripravljene/sprejeti tudi naslednji dokumenti: Priloga k Nacionalnemu programu ukrepov Vlade RS za Rome za obdobje 2017-2021, Letna evalvacija uresničevanja Nacionalnega programa ukrepov Vlade RS za Rome za obdobje 2017-2021, Zbirno poročilo odziva državnih organov na zbrana poročila Regijske civilne iniciative za reševanje romske problematike ob pripravi novega nacionalnega programa ukrepov za Rome za naslednje obdobje idr. (Gov.si, spletna stran).

Ustanovljen je na podlagi Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, ki določa tudi njegovo sestavo ter okvirne naloge, ki so predvsem:

- *"obravnavanje vprašanj, ki se nanašajo na interese, položaj in pravice romske skupnosti;*
- *dajanje predlogov in pobud pristojnim organom;*
- *spodbujanje dejavnosti za ohranjanje romskega jezika in kulture;*
- *spodbujanje in organiziranje kulturne, informativne, založniške in druge dejavnosti, pomembne za razvoj romske skupnosti;*
- *razvijanje in ohranjanje stikov z romskimi organizacijami v drugih državah"* (Gov.si, spletna stran).

2.4 Politična participacija Romov (na lokalni ravni)

Med temeljne pravice romske skupnosti sodi pravica do politične participacije. V občinah, kjer Romi bivajo avtohtono, se v občinski svet voli t. i. **romskega svetnika**. (Gov.si, spletna stran).

Zakon o lokalni samoupravi (v nadaljevanju ZLS) določa obvezno predstavništvo Romov v 20-ih slovenskih občinah: *"Na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika. Občine Beltinci, Cankova, Črenšovci, Črnomelj, Dobrovnik, Grosuplje, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Puconci, Rogaševci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje in Turnišče so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu"* (ZLS, 39. člen).

Zakon o lokalnih volitvah (v nadaljevanju ZLV) v 7. členu določa: *"Pravico voliti in biti voljen za člana občinskega sveta – predstavnika romske skupnosti imajo pripadniki te skupnosti, ki imajo volilno pravico."* ZLV tudi določa, da mora biti v posebni občinski volilni komisiji za izvolitev članov občinskega sveta – predstavnikov narodne skupnosti ter romske skupnosti vsaj en član in en namestnik člana pripadnika narodne skupnosti oziroma romske skupnosti (36. člen ZLV).

V vsaki od občin, kjer so Romi avtohtoni prebivalci, mora biti v občinskem svetu ustanovljeno tudi posebno delovno telo za spremljanje položaja romske skupnosti, katerega član je tudi romski svetnik (Gov.si, spletna stran).

Njegove pristojnosti so predvsem:

- *"spremlja in obravnava položaj pripadnikov romske skupnosti v samoupravni lokalni skupnosti;*
- *obrnava in daje predloge ter pobude o vprašanjih, ki se nanašajo na položaj pripadnikov romske skupnosti in njihove pravice;*
- *dejavno sodeluje pri uresničevanju razvojnega programa samoupravne lokalne skupnosti, zlasti pa pri programih in razreševanju vprašanj, ki se nanašajo na položaj in razvoj romske skupnosti v samoupravni lokalni skupnosti;*
- *obrnava vprašanja, povezana z ohranjanjem romskega jezika in kulture;*
- *sodeluje z romskimi društvi in drugimi njihovimi organizacijami v samoupravni lokalni skupnosti"* (Gov.si, spletna stran).

2.5 Zveza Romov Slovenije

V Sloveniji deluje **Zveza Romov**, v katero je vključenih 33 romskih društev (podatek iz leta 2014). Preko včlanjenih društev pokriva Zveza Romov večino teritorija Slovenije, kjer prebivajo pripadniki romske skupnosti – od Prekmurja do Dolenjske, Bele krajine, Ljubljane, Maribora, Velenja in Pirana.

Cilji in namen delovanja Zveze Romov Slovenije so:

- izboljšanje položaja romske skupnosti in njenih pripadnikov;
- skrb za ohranjanje jezika, kulture in identitete romske skupnosti;
- prizadevanje za izobraževanje in informiranje pripadnikov romske skupnosti;
- politična participacija Romov v občinah in na državni ravni;
- integracija v slovensko družbo;
- zavzemanje za medsebojno sodelovanje in povezovanje včlanjenih romskih društev (Zveza Romov Slovenije, spletna stran).

Zveza Romov tudi: pomaga pri delu društev in romskih svetnikov v občinah, izvaja aktivnosti za ohranitev romskega jezika in kulture, si prizadeva za razvoj romskega jezika in delovanje Inštituta za romološke študije v okviru Zveze Romov, skrbi za delovanje Muzeja romske kulture, izdaja publikacije in strokovno literaturo o romskem jeziku, kulturi in zgodovini,⁷ aktivno se vključuje v mednarodno dejavnost romskih organizacij v okviru Svetovne zveze Romov (IRU)⁸ in drugih (Zveza Romov Slovenije, spletna stran).

Poleg založniške dejavnosti Zveza Romov izvaja tudi izobraževalno in informativno in dejavnost. Romski informativni center ROMIC pri Zvezi Romov pripravlja in predvaja romske radijske oddaje, pa tudi glasbeno produkcijo in založniško dejavnost za potrebe pripadnikov romske skupnosti (Zveza Romov Slovenije, spletna stran).

2.6 Spremljanje položaja romske skupnosti

Izvajanje in uresničevanje Zakona o romski skupnosti in državnega programa ukrepov za Rome (NPUR 2017–2021) se spremlja prek letnih poročil, ki jih vlada pošlje v obravnavo Državnemu zboru. Pri vladi deluje tudi stalno delovno telo - **Komisija Vlade Republike Slovenije za zaščito romske skupnosti** (v nadaljevanju komisija). Ustanovljena je na podlagi zakona, njene naloge pa so predvsem:

- spremljanje uresničevanja vladnega programa ukrepov ter ustavnih in zakonskih obveznosti glede položaja romske skupnosti v Sloveniji in
- oblikovanje predlogov in pobud (Gov.si, spletna stran).

Komisija je namenjena tudi izmenjavi mnenj in stališč med predstavniki romske skupnosti ter občin, v katerih živijo Romi, in državnimi organi. Obravnava tudi aktualna vprašanja glede položaja romske skupnosti v Sloveniji (Gov.si, spletna stran).

Uresničevanje ustavnih in zakonskih določil, ki se nanašajo na položaj romske skupnosti spremlja Urad Vlade RS za narodnosti,⁹ na posameznih konkretnih področjih pa pristojni državni organi (ministrstva) oziroma organi samoupravnih lokalnih skupnosti (občine) (Gov.si, spletna stran).

2.7 Nacionalna kontaktna točka za Rome

Vsaka država članica EU ima svojo nacionalno kontaktno točko za vključevanje Romov, ki je pristojna za usklajevanje razvoja in izvajanje strategije. V Sloveniji to vlogo opravlja Urad vlade za narodnosti (Gov.si, spletna stran).

⁷ Na primer leta 2011 in 2012 so izšle publikacije: Romski simboli, Pravopis romskega jezika, Romski abecednik, Romska skupnost v Sloveniji, Učni pripomoček romskega jezika, zgodovine in kulture, Standardizacija romskega jezika (Zveza Romov Slovenije, spletna stran).

⁸ Gl. <http://iru2020.org/>.

⁹ Gl. <https://www.gov.si/drzavni-organi/vladne-sluzbe/urad-vlade-za-narodnosti/>.

2 ROMI V DRŽAVAH ČLANICAH EU

V nadaljevanju prikazujemo položaj Romov v nekaterih evropskih državah, članicah EU: v Bolgariji, Grčiji, Italiji, Nemčiji, na Slovaškem in v Španiji.

2. 1 Bolgarija

V Bolgariji živi (po nekaterih podatkih) približno 700.000 Romov, kar predstavlja skoraj 10 % nacionalnega prebivalstva. Romska skupnost je globoko segmentirana in razdeljena po veri, pripadnosti klanu, jeziku... Približno polovica Romov je muslimanov; drugi so krščanski pravoslavci, nekateri pa protestanti. Romi so še vedno izpostavljeni visoki stopnji diskriminacije. Evropska komisija od leta 2010 nadzira bolgarsko nacionalno strategijo za vključevanje Romov. Leta 2014 je objavila rezultate zadnje ocene na področjih izobraževanja, zaposlovanja, zdravstva, stanovanj, boja proti diskriminaciji in financiranja. Čeprav je bil dosežen določen napredek, so ocenili, da so na vseh področjih potrebni nadaljnji ukrepi (Roma minority, spletna stran).

Romi med mestnim prebivalstvom so najbolj izključeni. Revščina, visoka stopnja brezposelnosti in omejena izobrazba skupaj s socialno stigmatizacijo vodi v izoliranost. Tako tudi ne morejo dostopati do številnih javnih storitev mest. V zadnjih dveh desetletjih se je povečala tudi mestna segregacija, kar je še zmanjšalo njihovo prepoznavnost. Etnični Bolgari, ki so živeli v pretežno romskih soseskah, so tam prodali svoje premoženje in se preselili v druge dele mest, medtem ko so Romi, ki so živeli v pretežno bolgarskih soseskah, prodali svoja stanovanja in se preselili v romske gete. Splošno zdravstveno stanje Romov je bistveno nižje kot pri drugih državljanih in še vedno obstajajo velike in trajne razlike v stopnji gospodarske aktivnosti Romov v primerjavi z etničnimi Bolgari (Roma minority, spletna stran).

Številni Romi v bolgarskih mestih so skoncentrirani na območjih, znanih kot "mahale." Prenaseljenost v teh soseskah je privedla do spontane in nepooblaščne gradnje novih hiš ali do širitve obstoječih, ki jo v javnih razpravah pogosto označujejo kot "nezakonito gradnjo hiš". Ta naselja pogosto niso vključena v uradno urbanistično načrtovanje in ker so nekatere hiše zgrajene brez dovoljenja, občinske oblasti nimajo uradne obveznosti zagotoviti asfaltirane ceste, javne razsvetljave ali čiščenja ulic. Posledično velika mestna geta, kot sta *Fakulteta* v Sofiji ali *Maksuda* v Varni, bolj spominjajo na vasi kot mestne soseske (Roma minority, spletna stran).

Pravni položaj

Ustava Republike Bolgarije ne vsebuje izrecnih določb glede romskih ali drugih narodnih manjšin. Glede temeljnih pravic in svoboščin ni razlik med posameznimi državljani; pripadniki etničnih manjšin imajo vse - delovne, socialne in ekonomske pravice, predvidene v ustavi. Ne glede na to v ustavi zasledimo določbe, ki se posredno nanašajo na pravice in interese posameznikov oziroma manjšinske skupnosti. Tako imajo v skladu s 36. členom ustave, državljani, katerih materni jezik se razlikuje od bolgarščine, pravico do učenja in uporabe svojega jezika.

Šesti člen ustave prepoveduje privilegije ali omejevanje pravic na podlagi etnične pripadnosti, medtem ko 44. člen določa, da nobena dejavnost ne sme vzbujati etnične in druge sovražnosti. Ustava torej na splošno določa varstvo pravic vseh bolgarskih državljanov, tudi tistih iz etničnih manjšinskih skupin (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union, spletna stran in Constiution, spletna stran).

Prepoved diskriminacije, privilegijev ali omejitev na podlagi etnične identitete vsebujejo tudi številni zakoni na področju dela, socialnega zavarovanja in socialne pomoči, medijev,

izobraževanja, kulture: Na primer: Zakon o spodbujanju zaposlovanja, Zdravstveni zakon, Zakonik o socialnem zavarovanju, Zakon o zdravstvenem zavarovanju, Zakon o javnem šolstvu, visokem šolstvu, Zakon o socialni pomoči, Zakon o ohranjanju in razvoju kulture, Zakon o radioteleviziji in Zakon o varstvu otrok. Ko gre za pravice najetih delavcev iz etničnih manjšin, sta ključna dva zakona: Delovni zakonik in Zakon o zaščiti pred diskriminacijo (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union, spletna stran).

Za obravnavano področje so pomembni tudi naslednji nacionalni in evropski akti/dokumenti ter projekti:

- Okvirni program za vključevanje Romov v bolgarsko družbo (2010–2020), 20. 4. 2011,
- Nacionalna strategija za vključevanje Romov v Bolgariji (2012–2020),
- Delovni osnutek nacionalne strategije za vključevanje Romov v Republiki Bolgariji (2012–2020), 11. 11. 2011,
- Nacionalni akcijski načrt Desetletje vključenosti Romov 2005–2015,
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin - Bolgarija: državno poročilo, mnenja, komentarji in sklepi 22. 8. 2012,
- Tretje poročilo, ki ga je predložila Bolgarija v skladu z odstavkom 2. člena 25 Okvirne konvencije o zaščiti narodnih manjšin, 28. 11. 2012,
- Razvoj in izvajanje sistema za spremljanje, ocenjevanje in nadzor Nacionalne strategije Republike Bolgarije za vključevanje Romov 2012–2020 (SISTEM)¹⁰
- Desetletje vključenosti Romov 2005–2015,
- Program Romi in popotniki, 5. 6. 2007 (gl. National Council for Cooperation on ethnic and integration issues, spletna stran).

Temeljni strateški dokument na področju vključevanja Romov v bolgarsko družbo je **Okvirni program za enakopravno vključevanje Romov v bolgarsko družbo** iz leta 1999. Cilj programa je bil odpraviti neenako obravnavanje Romov in opredelitev osnovnih načel vladne strategije za doseganje enakosti Romov v Bolgariji. Program je poleg zaščite pred diskriminacijo predlagal novo državno politiko na naslednjih področjih: na področju zaposlovanja, socialne pomoči, lastništva zemljišč, zdravstvene oskrbe, stanovanj, izobraževanja, kulture, medijev in enakosti spolov (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union, spletna stran).

Vlada je 12. 5. 2010 sprejela **Okvirni program za vključevanje Romov v bolgarsko družbo za obdobje 2010–2020**. Ta program razširja strateška področja in smernice, določene v programu iz leta 1999 (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union).

Nacionalna strategija vključevanja Romov 2012–2020 (v nadaljevanju Strategija) pa je okvirni dokument, ki določa smernice za izvajanje politike socialne integracije Romov. Strategija je strateški dokument, izraz politične zavezanosti vlade evropskemu razvoju Bolgarije in je v skladu z nacionalnim programom reform Bolgarije. Strategijo je sprejel bolgarski parlament 1. 3. 2012 (Evropski parlament, 2019).

Zaposlovanje

Na področju udeležbe na trgu dela se povečuje delež mladih Romov, ki niso v delovnem razmerju, se ne izobražujejo ali usposablajo. Delež takšnih je narasel z 61 % v letu 2011 na 65 % leta 2016 (Evropski parlament, 2019).

---

¹⁰ Projekt financirata Evropski socialni sklad in Vlada Republike Bolgarije v okviru operativnega programa "Razvoj človeških virov" 2014-2020 (National Council for Cooperation on ethnic and integration issues, spletna stran).

Izobraževanje

Po podatkih raziskav¹¹ beležijo povečanje udeležbe Romov v predšolskem izobraževanju, s 45 % leta 2011 na 66 % v letu 2016. Razlika med stopnjama udeležbe romskih otrok in otrok iz splošne populacije pa vseeno ni zanemarljiva (Evropski parlament, 2019).

V zvezi s prezgodnjo opustitvijo šolanja je tudi prišlo do zmanjšane stopnje, in sicer za leto 2016 je bil delež Romov, ki so opustili šolanje, manjši, 67 % v primerjavi z letom 2011, ko je bil ta delež 85 %. Stopnja zgodnjega opuščanja šole druge populacije je bila leta 2016 13 %. V zvezi s preprečevanjem osipa je začel leta 2017 delovati poseben medinstitucionalni mehanizem za vključevanje otrok in učencev v obvezni izobraževalni sistem (tudi v predšolski dobi) (Evropski parlament, 2019).

Na področju izobraževanja ni vladnih ukrepov glede ločenega izobraževanja Romov. Po podatkih Evropske komisije vsaj 60 % romskih otrok v Bolgariji obiskuje šole, v katerih so vsi ali večina učencev Romi. Ločeno izobraževanje romskih otrok je namreč Evropsko sodišče za človekove pravice označilo za kršitev Evropske konvencije o človekovih pravicah. Čeprav je odprava segregacije v šolah poudarjena v okviru EU in v Priporočilu Sveta o učinkoviti integraciji Romov iz leta 2013, integracijski ukrepi v državah članicah tudi v Bolgariji niso odpravili ločenih šol za Rome. Tudi Akcijski načrt za izvajanje strategije ne vsebuje ukrepov v tej smeri (Evropski parlament, 2019).

Stanovanja/nastanitev

Podatki iz zadnjega popisa prebivalstva in stanovanj iz leta 2011 kažejo, da imajo etnični Bolgari povprečno stanovanjsko površino v velikosti 23,2 m² na osebo, Romi pa 10,6 m² (National Roma Integration Strategy, spletna stran).

Na področju stanovanj vlada ne sprejema ukrepov za reševanje problematike podstandardnih stanovanj predvsem zaradi pomanjkljive ureditve mestnih romskih sosesk in nezakonite gradnje. Določene ukrepe pa predvideva nacionalna strategija. Romi so namreč izpostavljeni:

- slabim oziroma neustreznim stanovanjskim razmeram,
- slabemu dostopu do osnovne infrastrukture (voda, elektrika, kanalizacija),
- nimajo ustreznega dostopa do javnih storitev,
- izpostavljeni so tudi prisilnim izselitvam.

Ker nimajo urejenega pravnega statusa domov/stanovanj, imajo probleme pri pridobivanju osebnih dokumentov, ker živijo na naslovih, ki ne obstajajo. Brez osebnih dokumentov pa Romi nimajo dostopa do drugih političnih, državljskih in socialnih pravic.

Potekajo obsežne prisilne izselitve in uničenja stanovanj. S tem so kršene mednarodne norme o človekovih pravicah in direktiva EU o enakosti ras. Zakon ne zahteva, da oblasti zagotovijo ustrezne nadomestne namestitve v primerih prisilnih izselitev. Zato v večini primerov romske družine, ki so bile izseljene, ostajajo praktično brez doma (Evropski parlament, 2019).

Aprila 2012 se je o kršitvi Bolgarije soglasno izreklo Evropsko sodišče za človekove pravice (odločba o zadevi *Yordanova* in drugi proti Bolgariji). Primer se je nanašal na načrtovano izselitev Romov iz njihovega nezakonito zgrajenega doma na ozemlju, ki je v lasti občine. Po sklepu sodišča mora država prenehati samovoljno izseljevati Rome, ki nimajo drugega doma, in spremeniti zakonodajo, ker ta ne zagotavlja zaščite pred poseganjem v pravico do spoštovanja doma. Dom je namreč zaščiten z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (Evropski parlament, 2019).

---

¹¹ Raziskava EUMIDIS II Agencije EU za temeljne pravice (Evropski parlament, 2019).

Pred tem je tudi Evropski odbor za socialne pravice¹² (v nadaljevanju odbor) ugotovil diskriminacijo v povezavi z romskimi stanovanji; zakonodaja o legalizaciji stanovanj nesorazmerno prizadene romske družine in s strogo uporabo pravil o legalizaciji Bolgarija diskriminira romske družine, ker ne upošteva posebnosti njihovih življenjskih razmer. V zadnji oceni iz leta 2015 je odbor opozoril, da so informacije, ki jih je predložila vlada v zvezi z ukrepi za reševanje pomanjkanja pravne varnosti lastništva in nespoštovanje pogojev, ki spremljajo izselitev romskih družin, nejasna. Evropski odbor za socialne pravice je tako sklenil, da položaj ni bil usklajen z Evropsko listino o človekovih pravicah (Evropski parlament, 2019).

Zdravstvo

Ministrstvo za zdravje redno izvaja mobilne zdravstvene preglede s svojimi sredstvi. Nekatero javne ustanove so kot pozitiven del vladne politike navedle mediacijski model, vključno z zdravstvenimi mediatorji, šolskimi mediatorji in zaposlitvenimi mediatorji. Kljub temu romske organizacije model mediacije obravnavajo kot kratkoročni ukrep, ki nima vpliva na sistemsko reševanje diskriminacije Romov na različnih področjih. Na vmesnem pregledu Evropske komisije leta 2017 je bilo ugotovljeno, da je vpliv ukrepov na položaj Romov omejen. Organizacije civilne družbe so kritične do izvajanja Nacionalne strategije in navajajo, da se problema diskriminacije, s katero se srečujejo Romi, ne rešuje (Evropski parlament, 2019).

Na področju zdravstvenega varstva predstavlja problem dostop Romov do zdravstvene oskrbe zaradi izključitve velikega števila Romov iz zdravstvenega zavarovanja. Po podatkih raziskave¹³ 55 % Romov ni vključenih v nacionalni sistem zdravstvenega zavarovanja. Ta težava je prepoznana v strategiji in ena od prednostnih nalog so zakonodajne spremembe na tem področju. To še ni bilo izvedeno. Poleg tega je sprememba Zakona o zdravstvenem varstvu leta 2015 povečala socialno neenakost pri dostopu do zdravstvenega varstva. Uvedla je namreč višjo dajatev/strošek za obnovitev statusa zdravstvenega zavarovanja osebam, ki niso plačale dajatve in so bile iz sistema izključene. Takšen (neugoden razvoj) je bil opažen med obravnavo poročila o spremljanju strategije za leto 2017 (Evropski parlament, 2019).

Izvajanje strategije

Za izvajanje strategije so odgovorna naslednja ministrstva: Ministrstvo za šolstvo, mladino in znanost, Ministrstvo za zdravje, Ministrstvo za regionalni razvoj in javna dela, Ministrstvo za delo in socialno politiko, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za notranje zadeve in Komisija za zaščito pred diskriminacijo (National Roma Integration Strategy, spletna stran).

Romske organizacije so več let pozivale k vzpostavitvi funkcionalnega institucionalnega okvira za izvajanje strategije. Marca 2018 je bil ustanovljen pododbor za integracijo Romov, ki ga sestavljajo predstavniki resornih ministrstev, operativnih programov ESIF in romskih organizacij. Njegov namen je uskladiti intervencije za vključevanje Romov v skladu z izvajanjem strategije (Evropski parlament, 2019).

Poleg težav v zvezi z izvajanjem strategije ostaja med glavnimi izzivi financiranje in spremljanje strategije. Evropsko računsko sodišče je ugotovilo, da strategija ne navaja višine finančnih sredstev, ki so na voljo za ukrepe vključevanja Romov, niti iz državnega proračuna niti iz proračuna EU prek strukturnih skladov (Evropski parlament, 2019).

---

¹² Več o organu Sveta Evrope gl. npr. <https://rm.coe.int/168047e19a>.

¹³ EUMIDIS II (Evropski parlament, 2019).

Po aktivnih pogajanjih romskih nevladnih organizacij z vlado je prišlo do znatnega povečanja sredstev za izvajanje ukrepov - vključevanje Romov v obdobju 2014–2020.¹⁴ Kljub temu romske organizacije civilne družbe ugotavljajo, da sistemske spremembe položaja Romov še niso dosežene (Evropski parlament, 2019).

Nadzor nad izvajanjem strategije in uresničevanjem zastavljenih ciljev glede romske problematike

Sistem spremljanja izvajanja strategije je eden izmed pogojev za njeno uresničevanje, a v Bolgariji ni drugih metod/mehanizmov, razen t. i. "upravnih poročil", ki jih vsako leto pripravijo javne institucije, odgovorne za izvajanje strategije. V poročilih ni konkretnih kazalcev oziroma informacij o rezultatih integracijske politike. V zvezi z izvajanjem vsebinskih zavez strategije je Evropska komisija leta 2017, ob vmesnem pregledu, ugotovila izboljšanje položaja Romov v Bolgariji na področju izobraževanja (višja stopnja udeležbe Romov v predšolski vzgoji, zmanjšanje števila oseb, ki opustijo šolanje), izboljšanje dostopa do osnovnih dobrin in določene izboljšave na področju zdravstvenega varstva (Evropski parlament, 2019).

Nacionalna kontaktna točka za spremljanje nacionalne strategije vključevanja Romov, ki je pristojna za usklajevanje njenega razvoja in izvajanja, je v Bolgariji Sekretariat nacionalnega sveta za sodelovanje na področju etničnih in integracijskih vprašanj¹⁵ (EU Funding for Roma integration, spletna stran).

2.2 Grčija

V Grčiji živi približno 265.000 Romov po vsej državi; večina jih je pravoslavni kristjanov (UNHCR, spletna stran).

Družbena skupina Romov ni homogena in kompaktna. Obstajajo kulturne, zgodovinske in socialne razlike, ki so tudi najbolj očitne. Razvrstimo jih lahko v naslednje skupine:

- Romi, ki živijo v urbanem okolju in so vitalen del mesta,
- Romi, ki živijo na obrobju mest,
- Romi, ki živijo v socialni izključenosti, običajno v naseljih izven urbanih središč (Bourikos v Krithari, 2018).¹⁶

V prvem primeru Romi sodelujejo v političnem, gospodarskem in družbenem razvoju lokalnih skupnosti. Romska civilna družba je organizirana in sodeluje pri upravljanju (v politiki) na lokalnem nivoju, predstavniki Romov so izvoljeni za občinske svetnike ali podžupane (Bourikos v Krithari, 2018).

Za Rome, ki živijo na obrobju mest (druga skupina) je značilen "boj" za sobivanje in povezovanje in na drugi strani izključenost Romov. Občasno prihaja do konfliktov s preostalimi prebivalci. Romi so redko aktivno udeleženi pri upravljanju lokalnih skupnosti. Soočajo se s težavami socialne vključenosti, sobivanja in sprejemanja (Bourikos v Krithari, 2018).

V tretjem primeru gre za t. i. "neznane" Rome, ki so zaradi geografske oddaljenosti od vseh omrežij (prometnih, družbenih) najbolj ranljiva skupina. Njihove življenjske razmere so

---

¹⁴ Za obdobje 2014–2020 je Bolgariji dodeljenih skupno 7,2 milijarde EUR sredstev EU, od tega 5,1 milijarde EUR iz Evropskega socialnega sklada in Evropskega sklada za regionalni razvoj (EU Funding for Roma integration, spletna stran).

¹⁵ Gl. <http://www.nccedi.government.bg/archive///page.php?category=177>.

¹⁶ Intervju: Dimitris Bourikos, socialni delavec in politolog, koordinator foruma Zahodne Atike za socialno vključevanje Romov. V Athens live: <https://medium.com/athenslivegr/roma-in-greece-another-story-of-invisibility-68fd91478832>.

nedostojanstvene, ženske in otroci so izkoriščani in zlorabljeni. Tako ni naključje, da je Ministrstvo za delo (Poseben sekretariat za socialno vključevanje Romov) prioritarno predlagalo intervencijo na področju stanovanj, sanitarij, izobraževanja in sociale na teh območjih (Bourikos v Krithari, 2018).

V Grčiji se je zelo razširilo retorično sovraštvo do Romov, prek spleta in različnih pamfletov je doseglo tudi že politike, politične stranke, poslance, župane. Po mnenju Bourikosa naj bi Grčija imela kljub temu veliko bolj demokratičen institucionalni okvir za pravičnost in socialno zaščito Romov kot druge države (Bourikos v Krithari, 2018).

Čeprav se vladna Nacionalna strategija za socialno vključevanje Romov (*National Strategy for Social Integration of Roma*) osredotoča na izboljšanje vključevanja in življenjskih pogojev Romov, se skupnost še vedno spopada z visoko stopnjo fizične segregacije, diskriminacije in negativnih stereotipov (Roma Minority, spletna stran).

Pravni položaj

Ustava v 21. členu določa posebno skrb države za tiste, ki nimajo svojega doma (The Constitution of Greece, spletna stran). Čeprav imajo Romi večinoma grško državljanstvo,¹⁷ razen tistih, ki se še niso prijavi, da bi ga pridobili, še ne dosegajo statusa "običajnega" državljanja; to je državljan z določenimi pravicami in obveznostmi. Nekateri še vedno živijo v razmerah teritorialne, socialne in ekonomske izključenosti, nepismenost je izjemno velika (Bourikos v Krithari, 2018).

V nasprotju z večino romskih skupin v Evropi, ki so se borile za priznanje statusa manjšine, se grško romsko skupnost označuje kot "ranljivo skupino". Zato je njihova zahteva po enakih pravicah zgrajena na podlagi "etničnih podobnosti" (večinskemu prebivalstvu),¹⁸ ne pa na podlagi etničnih razlik¹⁹ (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran).

Ker grška država grških Romov ne dojema kot posebno manjšino, se zanje uporablja okvir človekovih in državljanskih pravic kot za preostale Grke. To zajema tudi dostop do zaposlitve, stanovanja, izobraževanja, zdravja in dobrega počutja. Vendar v praksi ni tako. Njihova socialna izključenost in visoka stopnja nepismenosti ter diskriminacija so dejavniki, zaradi katerih so osnovne socialne dobrine Romom nedostopne. Ker pa država meni, da so Romi "socialno ranljiva skupina," je sprožila vrsto ukrepov za izboljšanje njihovega položaja (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran).

Ukrepi vlade

Vlada vodi dolgoročno politiko socialne vključenosti po integriranem pristopu, kjer so problemi nastanitve, izobraževanja, zaposlovanja in zdravja priznani kot medsebojno povezani. Cilj je dajanje pobud na lokalni ravni, upoštevajoč lokalne specifičnosti. Od leta 2002 Integrirani akcijski načrt (*Integrated Action Plan*, v nadaljevanju akcijski načrt) za socialno vključenost grških Romov spodbuja "enako obravnavanje ne glede na rasno ali etnično

---

¹⁷ Velika večina Romov je grških državljanov, kar jim zagotavlja minimalno zaščito pred rasističnimi napadi (Bourikos v Krithari, 2018).

¹⁸ Grški Romi so izkazali pripravljenost za izpolnitev svojih obveznosti kot grški državljan, na primer pri prijavi na vojaško službo (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran).

¹⁹ V tem smislu se lahko postavijo ob bok drugim skupinam z več identitetami, kot so Pontijanci, Arvaniti, Vlahi in Sarakačani, ki so ohranili in promovirali svoje posebne običaje, uporabljali različno narečje ali jezik, vendar še vedno ohranjajo grško identiteto (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran).

pripadnost, versko ali drugo prepričanje, invalidnost, starost ali spolno usmerjenost in enako obravnavanje pri zaposlovanju." Prizadevajo si za boj proti socialni izključenosti in diskriminaciji ob vrsti komplementarnih ukrepov, politik in shem, ki spadajo v dve glavni kategoriji:

1. infrastrukturni projekti in
2. storitve (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran).

Prva kategorija ukrepov (infrastruktura) se osredotoča predvsem na zagotavljanje bivališč/stanovanj in javne infrastrukture, druga (storitve) pa vključuje vrsto ukrepov, ki se osredotočajo na zaposlovanje, zdravje, izobraževanje, kulturo in šport. S sklepom predsednika vlade je bil ustanovljen medresorski Odbor za učinkovito uporabo, spremljanje in oceno akcijskega načrta. V odboru sodeluje več ministrstev (za gospodarstvo, izobraževanje, zdravje, zaposlovanje, kulturo in šport), vodi ga namestnik ministra za notranje zadeve. Akcijski načrt vključuje zagotavljanje ključnih storitev na nacionalni, regionalni in lokalni ravni ob sodelovanju lokalnih/občinskih organov in ob sodelovanju romskih predstavnikov in združenj (širše: (Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran)

Cilji za leto 2020

Glavni cilj Akcijskega načrta v nacionalni strategiji je zaustaviti socialno izključenost Romov in ustvariti potrebne pogoje za socialno vključevanje posameznih Romov. Te strateške cilje naj bi dosegli:

1. z zagotavljanjem stanovanj; ta cilj vključuje intervencije na področju zagotavljanja sprejemljivih življenjskih pogojev;
2. razvojem kompleksnih podpornih storitev (*social intervention support services*) na področju zaposlovanja, izobraževanja, zdravstva in socialne integracije. Tako naj bi na področju:
  - izobraževanja do leta 2020 prišlo do povečanja števila romskih otrok, ki so vpisani v šolo in obiskujejo obvezno izobraževanje ter pridobivajo ustrezna znanja in veščine,
  - zaposlovanja do leta 2020 bilo manj neprijavljenih zaposlitev, večji naj bi bil dostop do trga dela in več možnosti za podjetništvo – spodbujali naj bi ga zlasti med mladimi Romi,
  - zdravja – do leta 2020 naj bi bil zagotovljen dostop do primarne zdravstvene oskrbe;
3. z razvojem socialnega dialoga in socialne emancipacije in ob udeležbi samih Romov (National Strategic Framework for Roma, spletna stran).

Vzporedno z navedenimi splošnimi cilji potekajo podporni ukrepi, ki vključujejo tudi ureditev registracije na občinah ipd. (National Strategic Framework for Roma, spletna stran).

Maja 2015 je posebni poročevalec Združenih narodov o sodobnih oblikah rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije in podobne nestrpnosti izjavil, da se Romi v Grčiji, čeprav so v veliki večini grški državljani, še naprej soočajo z diskriminacijo in ostajajo gospodarsko in socialno ranljivi. Problem ostaja na področju stanovanj, socialne oskrbe in zdravstvenih storitev. Ker večina romskih naselij ni priključenih na grško nacionalno elektroenergetsko omrežje, se Romi ne morejo registrirati pri lokalnih organih; ti pa jim ne morejo izstaviti računov za plin in elektriko kot dokaz o prebivanju. Iz istega razloga romski otroci, ki živijo v "neformalnih kampih," ne morejo dokončati osnovne šole (Roma Minority, spletna stran).

Program "Izobraževanje romskih otrok," ki ga nadzirata nacionalna in Kapodistrijska univerza v Atenah, in program "Romski otroci v Makedoniji in Trakiji," ki ga nadzira Aristotelova univerza v Solunu, vključuje številne inovativne vidike, ki lahko izboljšajo stopnjo

obiskovanja šole. Center v Volosu je med drugim dosegel prvovrstne rezultate glede obiska šole s strani otrok. Zahvaljujoč tem središčem je grška vlada prišla do evidence romskih skupnosti; izdali so jim lahko uradne listine (npr. osebne izkaznice) in evidence cepljenja za otroke.

Grški socialno-medicinski centri pomagajo Romom do zaposlitve, ukvarjajo se z zdravstvenimi težavami in jih podučijo o njihovih socialnih pravicah. Projekt "Zdravje za grške Rome" se je začel leta 2005 in nadaljeval do konca leta 2013. Zagotovil je zdravniške preglede, inokulacije in storitve psihosocialne podpore z obiskom taborov ali mobilnih enot Centra za preprečevanje bolezni (The European Union and Roma – Factsheet Greece).

Kontaktna točka za spremljanje uresničevanja strategije je organizirana na Ministrstvu za zaposlovanje, socialno zavarovanje in socialno varstvo, in sicer Nacionalni center za socialno solidarnost (*National Center for Social Solidarity*).²⁰ Namen tega centra je usklajevati mrežo, ki zagotavlja storitve socialne podpore, oskrbo in solidarnost posameznikom, družinam, skupinam in prebivalstvom, ki se soočajo s kriznimi situacijami ali potrebujejo nujno socialno pomoč (EKKA, spletna stran).

Organiziranost Romov

Positivni primeri organiziranosti Romov so npr. Zveza Mediatorjev in partnerjev grških Romov (*Union of Mediators and Partners of Greek Roma*), ki spodbuja mediacijo, ustanavljanje nevladnih organizacij romskih znanstvenikov (HEROMACT), nevladne organizacije brez meja (*NGO Without Borders*) v Tesaliji in kulturno društvo Rominj v Droserosu, Xanthi. Omeniti velja tudi ustanovitev konfederacije grških Romov "*Ellan Passe*" (*Pan-Hellenic Confederation of Greek Roma "Ellan Passe*) (Bourikos v Krithari, 2018).

2.3 Italija

Po podatkih Sveta Evrope iz leta 2012 šteje romska manjšina v Italiji približno 150.000 oseb, kar predstavlja 0,25 % celotne populacije države. Deli se na Rome, Sinte in Potujoče (*Caminanti*). Romi so v večjem številu prišli v državo v 70-tih letih iz vzhodne Evrope, obstajajo pa tudi avtohtoni Romi, ki so zgodovinsko prisotni v osrednji in južni Italiji. Sinti avtohtono prebivajo v severnih predelih države, Potujoči pa so pretežno omejeni na Sicilijo, posebno na okolico mesta Noto. Večina Romov ima italijansko državljanstvo ali pa so prišli v Italijo iz drugih držav EU, dokajšnje število pa jih še vedno nima nobenih osebnih dokumentov. Predvsem gre za Rome z območja bivše Jugoslavije, ki so prišli v Italijo ob njenem razpadanju in so izgubili jugoslovansko državljanstvo, novega pa niso pridobili, tako da so dejansko ostali brez državljanstva (Evropski parlament, 2019).

Na državni ravni obstaja strategija za vključevanje Romov, Sintov in Potujočih (*Strategia nazionale 2012–2020 d'inclusione dei Rom, dei Sinti e dei Caminanti*),²¹ ki podrobno in obširno obravnava različne vidike problematike bivanja romske manjšine v državi. Za obravnavano področje je sicer pristojen Državni urad za boj zoper rasno diskriminacijo (*Ufficio nazionale antidiscriminazioni razziali*), ki deluje v okviru predsedstva vlade, točneje Oddelka za enake možnosti (*Dipartimento per le pari opportunità*). Za obdobje 2014–2020 je bilo načrtovano, da bo Italija iz Evropskega socialnega sklada in iz Evropskega sklada za regionalni razvoj prejela skupaj 32 milijard EUR. Najmanj 20 % sredstev iz Evropskega socialnega sklada naj bi šlo za spodbujanje vključevanja v družbo in za boj zoper revščino, iz česar se lahko financirajo tudi projekti, povezani z Romi. Iz sredstev Evropskega sklada za

²⁰ Spletna stran le v grškem jeziku (op. p.).

²¹ Dostopna je prek spletne strani: <https://sociale.regione.emilia-romagna.it/esclusione-sociale-e-poverta/la-legge-regionale-11-2015>.

regionalni razvoj pa je bila za namen spodbujanja vključevanja v družbo in za boj zoper revščino namenjena približno 1 milijarda EUR (Evropska komisija, Roma integration in Italy).

V Italiji obstajajo ovire za ukrepe vključevanja Romov predvsem zaradi zapletenega upravnega sistema v državi, zaradi delitve pristojnosti med državo in lokalnimi skupnostmi, pri čemer ne prihaja do dobrega sodelovanja, in zaradi neenotne prakse na nižjih oblastnih nivojih. Po mnenju civilnodružbenih organizacij je avtonomija lokalnih skupnosti ovira za uveljavljanje strategije vključevanja Romov v družbo. Nekatere lokalne skupnosti so ukrepe izvajale dobro in bi to storile tudi brez strategije, druge pa ne. Obstaja tudi problem pomanjkanja sredstev in ustreznega osebja na lokalnih nivojih (Evropski parlament, 2019).

Stanovanjska problematika

Sistem romskih naselij oz. taborov (*campi*) tradicionalno odraža odnos oblasti do Romov. Že več desetletij se z lokalnimi predpisi skuša domnevno nomadskim Romom zagotoviti lokacije za prebivanje, pri čemer pa se ne upošteva dejstva, da se večina Romov pravzaprav ne seli več stalno. Tak način je po nekaterih ocenah pripeljal do ustvarjanja getov, segregacije in marginalizacije Romov. Povečala se je pozornost javnosti in okrepilo se je povezovanje Romov s socialnimi problemi. Javnost ima tudi zmotne predstave o tem, koliko Romov dejansko prebiva v posebnih formalnih ali neformalnih romskih naseljih; po podatkih iz letnega poročila neprofitnega združenja *Associazione 21 Luglio* to velja samo za 17 % celotne populacije Romov in Sintov. Zaradi povezovanja Romov s pojmom romskih naselij in tozadevne stigmatizacije se krepi tudi protiromsko razpoloženje med prebivalstvom. Po raziskavi, ki jo je izvedel neodvisni ameriški raziskovalni center (*Pew Research Center*), je Italija med sedmimi obravnavanimi državami²² tista, v kateri je največji odstotek prebivalstva nenaklonjen Romom, in sicer znaša kar 85 % (za primerjavo: v Španiji znaša ta odstotek 41 %) (Evropski parlament, 2019).

V zadnjih letih je bilo v Italiji veliko javnih razprav usmerjenih v odpravljanje romskih naselij in ustvarjanje ustreznih alternativ, na lokalnem nivoju pa so bili s tem v zvezi realizirani nekateri projekti. V številnih primerih pa se je izkazalo, da zapiranje romskih naselij oz. taborov privede do ustvarjanja drugačnih bivanjskih struktur, ki jih spet naseljujejo skoraj izključno Romi, pri čemer pa kljub ustrezni infrastrukturi še vedno obstaja problem marginalizacije in etnične segregacije. Po drugi strani pa vključitev Romov in Sintov v običajni stanovanjski trg večinoma ni mogoča zaradi finančnih problemov ter zaradi pomanjkanja socialnih stanovanj. Potekajo razprave o legalizaciji in/ali ustvarjanju mikroobmočij; v zadnjih letih je namreč veliko Romov in Sintov kupilo ali so nameravali kupiti kmetijska zemljišča, na katerih so postavljali svoje mobilne domove, kar je alternativa romskim taborom oz. strnjenim romskim naseljem. Mikroobmočja tudi ustrezajo njihovi potrebi po življenju v razširjeni družini. Najnovejša sodna praksa v državi pa je dejansko preprečila postavljanje mobilnih domov na kmetijskih zemljiščih brez gradbenega dovoljenja, zaradi česar je bilo treba nekatere že postavljene domove od tam odstraniti (Evropski parlament, 2019).

S tem v zvezi je treba omeniti sodbo italijanskega vrhovnega sodišča iz avgusta 2019,²³ po kateri se šteje za kaznivo dejanje postavljanje brez gradbenega dovoljenja – v skladu z določili predsedniške uredbe iz leta 2001 (TUE)²⁴ – vsakršnih mobilnih struktur, ki so pritrjene na tla in so namenjene trajnemu prebivanju (povzeto po Altalex, spletna stran).

²² Obravnavane so poleg Italije še: Francija, Grčija, Nemčija, Poljska, Španija in Združeno kraljestvo. Vir: Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/global/2014/05/12/chapter-4-views-of-roma-muslims-jews/>.

²³ *Corte Suprema di Cassazione*, št. sodbe 36481 z dne 28. avgusta 2019. Dosegljiva prek spletne strani: <http://biblus.acca.it/download/cassazione-sentenza-n-364812019-permesso-di-costruire-per-camper-e-roulotte/>.

²⁴ *Decreto del Presidente della Repubblica 6 giugno 2001, n. 380; Testo unico delle disposizioni legislative e regolamentari in materia edilizia. (Testo A)*. Dostopno prek spletne strani Normattiva: <http://www.normattiva.it/ricerca/semplice> (oktober 2019).

Izobraževanje

Stanje na stanovanjskem področju močno vpliva na vključevanje Romov v družbo na področju izobraževanja, saj negotovost in številne deložacije ter z njimi povezane selitve dejansko zmanjšujejo udeležbo Romov v izobraževalnem procesu. Osnovno izobraževanje je do 16. leta starosti sicer obvezno, vendar pa je še vedno veliko romskih otrok, ki se ga ne udeležujejo. Poleg navedenega ni točnih podatkov o številu romskih otrok, ki obiskujejo ali bi morali obiskovati šolo, zato tudi ni mogoče oblikovati ustreznih politik za preprečevanje odsotnosti. Ministrstvo za delo in socialne zadeve je z letom 2013 uvedlo nacionalni projekt za izboljšanje vključenosti romskih otrok na lokalnem nivoju (*Progetto nazionale per l'inclusione e l'integrazione dei bambini rom, sinti e caminanti*). Gre predvsem za večjo vključenost na šolskem področju, njegove značilnosti pa so npr. vzajemno učenje (*peer-to-peer learning*) in sodelovanje med učitelji in družinami. Projekt je po uradnih ocenah privedel do dobrih rezultatov tako glede prisotnosti pri pouku kot glede sodelovanja družin v izobraževalnem procesu (Evropski parlament, 2019).

Zaposlovanje

Iz serije tematskih poročil Agencije Evropske unije za temeljne pravice iz 2014²⁵ o pregledu stanja romskega in neromskega prebivalstva v 11 državah članicah EU na socialnoekonomskem področju, posebej na področju izobraževanja in zaposlovanja, med drugim izhaja, da je preko 30 % delovno sposobnih Romov brezposelnih. V okviru te skupine je še posebej zaskrbljujoč podatek, da je v starostni skupini od 16. do 24. leta kar 69 % Romov, ki niso niti zaposleni niti se ne izobražujejo ali poklicno usposablajo. Po lastni oceni je 73 % vseh Romov v Italiji samozaposlenih, kar je najvišji delež med obravnavanimi 11 državami²⁶ (Evropski parlament, 2019).

Na področju zaposlovanja Romov je na lokalnem nivoju mogoče opaziti zelo različne pristope. Na splošno pa je bilo s strani romskih organizacij ugotovljeno, da namenska poklicna usposabljanja Romov zaradi neupoštevanja njihovih specifičnih potreb in zmožnosti niso privedla do njihove uspešne vključitve na trg dela (Evropski parlament, 2019).

Normativna ureditev

Italijanska ustava²⁷ ščiti temeljne človekove pravice, enakost pred zakonom in v 6. členu tudi jezikovne manjšine. V letu 1999 je bil sprejet Zakon o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin,²⁸ ki našteva 12 jezikovnih manjšin v Italiji (mdr. tudi slovensko), med katerimi pa ni Romov in Sintov. V osnutku zakona so bili ti sicer vključeni, saj izpolnjujejo tri od štirih kriterijev (zgodovinska prisotnost na ozemlju današnje države okoli 600 let, etničnost ter lastni mednarodno in strokovno priznani jezik). Na koncu v zakon niso bili vključeni zaradi odsotnosti četrtega kriterija, to pa je vezanost na določeni teritorij. Odločeno je bilo, da bo na tem področju sprejet poseben zakon, kar pa se kasneje ni zgodilo, čeprav mednarodne institucije od Italije zahtevajo priznanje ter zaščito romske manjšine.

²⁵ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA): *The situation of Roma in 11 EU Member States*. Spletna stran: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf.

²⁶ Glede izobraževanja je po navedenih poročilih situacija podobna kot v drugih državah – povsod se soočajo z razkorakom glede obiskovanja šole med romskim in neromskim prebivalstvom. Po podatkih za šolsko leto 2010/2011 je bil delež šoloobveznih romskih otrok, ki niso obiskovali šole, 13 %, pri ostalih otrocih pa je ta delež znašal 2 %. Podobni rezultati so glede pismenosti, saj je 17 % Romov, ki so stari 16 let ali več, izjavilo, da so nepismeni. Pri drugih prebivalcih nepismenost ni zabeležena.

²⁷ *Costituzione della Repubblica Italiana*. Spletna stran: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione>.

²⁸ *Legge 15 dicembre 1999, n. 482; Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*. Spletna stran: <https://www.normattiva.it/ricerca/semplice>.

Na **deželnem nivoju** obstaja nekaj zakonov, ki celoviteje urejajo položaj Romov in Sintov oz. nomadov (v deželah Emilija – Romanja, Lacij, Toskana, Piemont, Furlanija – Julijska krajina, v avtonomni pokrajini Trento), nekatere tozadevne določbe pa se nahajajo tudi v drugih predpisih posameznih dežel (npr. Marke, Umbrija). Določeni zakoni (npr. v Benečiji)²⁹ pa so v zadnjih letih po odločitvi deželnih oblasti prenehali veljati.

Na tem mestu bomo predstavili zakon dežele Emilije – Romanje o vključevanju Romov in Sintov v družbo.³⁰

Med drugim zakon določa, da dežela v okviru proračunskih aktov Romom in Sintom omogoča oziroma podpira njihovo uživanje različnih pravic pod enakimi pogoji, kot veljajo tudi za druge državljane in brez diskriminacije, pri čemer je v pomoč tudi deželni center za boj proti diskriminaciji, ustanovljen s posebnim zakonom. Pri tem dežela sodeluje z občinami in drugimi deležniki.

V zakonu je predvideno sprejetje regionalne strategije za vključevanje Romov in Sintov; dejansko je bila ta strategija v letu 2016 tudi sprejeta. Gre za akt, s katerim se načrtujejo ukrepi za vključevanje Romov in Sintov na naslednjih področjih: stanovanjskem, zdravstvenem, izobraževalnem in na področju dela ter usposabljanja za delo. Pri tem se upošteva socialni in zdravstveni načrt v skladu s posebnim deželnim zakonom. Strategija predstavlja okvir za načrtovanje ukrepov na deželni ravni, mdr. tudi organizacijskih in finančnih, ki so predvsem usmerjeni v postopno ukinjanje romskih naselij (*aree sosta*). Dežela in občine (ter njihove zveze) za uspešno izvajanje zakona in strategije spodbujajo delovanje kulturnih mediatorjev, tudi iz vrst Romov in Sintov, ter posebnih pomočnikov za izboljševanje učinkovitosti na izobraževalnem, delovnem, stanovanjskem, socialnem in zdravstvenem področju. Na nivoju dežele se ustanovi tudi stalno tehnično omizje (*tavolo tecnico*) s posvetovalno in nadzorno vlogo glede izvrševanja in dopolnjevanja strategije. Člani iz vrst različnih organizacij na omizju sodelujejo brezplačno.

Na področju urejanja naselij navedeni zakon določa, da dežela in občine ob upoštevanju načina življenja ter kulturnih tradicij Romov in Sintov ter v pogojih polne enakopravnosti z drugimi državljani spodbujajo procese avtonomije, emancipacije in vključevanja v družbo, s tem da:

- podpirajo ukinjanje večjih romskih naselij, kolikor predstavljajo vir izključevanja in diskriminacije;
- spodbujajo poskusno uvajanje in razvijanje inovativnih nastanitvenih možnosti, kot so družinska mikroobmočja. O tem sprejme posebne akte deželna vlada oz. odbor (*Giunta regionale*), in sicer po pridobitvi mnenja lokalnih skupnosti. V posameznem takem aktu morajo biti določene specifične tehnične zahteve, povezane z zaščito dostojanstva ljudi, in sicer v smislu zdravja, higienskih razmer, varnosti, dostopnosti in integracije, obenem pa so v aktu podane tudi ustrezne urbanistične in gradbene zahteve glede teh naselitvenih možnosti;
- spodbujajo procese prehajanja v konvencionalne oblike nastanitve itd.

Za družinska mikroobmočja se pripravijo občinski načrti, v katerih se mdr. določijo primerne lokacije za njihovo umestitev v posamezni občini v skladu z deželnim zakonom o varstvu in uporabi zemljišč. Za podporo realizaciji zgoraj navedenih primerov urejanja oblik prebivanja Romov in Sintov lahko dežela občinam podeli določena denarna sredstva. Občinski načrti lahko predvidevajo zagotavljanje nekaterih storitev za mikroobmočja, kot so npr. ločeno pobiranje odpadkov ali šolski prevoz. Stroške ustvarjanja in delovanja mikroobmočij ter

²⁹ Prenehanje veljavnosti Zakona za zaščito kulture Romov in Sintov je razvidno na spletni strani deželnega sveta Benečije: <http://www.consiglioveneto.it/crvportal/leggi/1989/89lr0054.html>.

³⁰ *Legge regionale 16 luglio 2015, n. 11; Norme per l'inclusione sociale di Rom e Sinti*. Spletna stran: <http://demetra.regione.emilia-romagna.it/al/articolo?urn=urn:nir:regione.emilia.romagna:legge:2015-07-16;11&dl t=text/xml&dl a=y&dl id=10&pr=idx,0;artic,1;articparziale,0&ev=1>.

drugih nastanitvenih možnosti Romov in Sintov krijejo občine, ki lahko pri tem določijo kriterije za upoštevanje njihovega premoženjskega stanja.

Zgoraj omenjena najnovejša sodna praksa pa seveda predstavlja oviro za trajno urejanje mikroobmočij v skladu s tem zakonom.

Dežela spodbuja enakopravnost Romov in Sintov glede dostopa do izobraževanja, poklicnega usposabljanja in zaposlovanja ter podpira uspešno končanje izobraževanja in usposabljanja vsakega posameznika ter njegovo vključitev v delo. S tem namenom načrtuje ponudbo storitev, namenjenih integraciji in vključevanju v družbo, pri čemer podpira dostop do različnih oblik tudi individualiziranih in personaliziranih oblik izobraževanja in usposabljanja. Dežela ravno tako spodbuja dostop na trg dela s podpiranjem pridobivanja poklicnih kompetenc in s priznavanjem pridobljenih delovnih izkušenj, večje vključevanje Romov in Sintov na trg dela pa spodbuja tudi z načrtovanjem personaliziranega obravnavanja na tem področju. Regionalna strategija določa aktivnosti za spodbujanje dostopa do tradicionalnih oblik dela, zlasti samostojnega, tudi prek spodbujanja podjetniške aktivnosti, še posebej žensk in mladine.

Deželna zakonodajna skupščina (*Assemblea legislativa*) izvaja nadzor nad izvajanjem zakona in ocenjuje njegove rezultate. Deželni odbor vsaka tri leta poda celovito poročilo pristojni komisiji zakonodajne skupščine.

V prehodnih določbah zakona je določeno, da do dokončne ukinitve romskih prebivališč veljajo nekatere določbe prej veljavnega deželnega zakona iz leta 1988.³¹ Med drugim je v tem starem zakonu določeno, da lahko romska naselja obsegajo največ 16 parcel s površino najmanj po 120 m². Vsako naselje mora biti v zadostni meri urbanistično urejeno, imeti mora stranišča in pralnico, tuše, biti mora ograjeno, imeti mora javni telefon, urejene zelene površine in otroška igrišča ter kontejnerje za zbiranje trdih komunalnih odpadkov. Ureditev naselja mora biti izvedena ob sodelovanju predstavnikov nomadov, da bi se preprečilo njihovo urbanistično potiskanje na rob in se jim omogočil dostop do javnih storitev ter sodelovanje v družbenem življenju. Sanitarni nadzor izvajajo lokalne inšpekcije.

Dežela Emilija – Romanja je edina italijanska dežela, ki je sprejela regionalno strategijo za integracijo Romov in Sintov ter zakon, ki legalizira mikroobmočja. Deželna strategija predvideva realizacijo vrste aktivnosti na področjih, ki jih naslavlja Okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020, pri čemer je dan poudarek na upoštevanju potreb in zmožnosti posameznih Romov. Navedena strategija je bila izdelana v tesnem sodelovanju z lokalnimi romskimi organizacijami, vendar pa te kljub navedenemu opozarjajo, da je izvrševanje strategije prostovoljno in ostaja odvisno od dobre volje lokalnih oblasti (Evropski parlament, 2019).

2.4 Nemčija

Svet Evrope ocenjuje, da v Nemčiji živi približno 105.000 Romov oziroma 0,13 % populacije.³² Integracija Romov v Nemčiji poteka na ravni zveze, dežel (*Länder*) in lokalnih skupnosti (povzeto po spletni strani Evropske komisije, Roma integration in Germany).

³¹ *Legge regionale 23 novembre 1988, n. 47; Norme per le minoranze nomadi in emilia-romagna*. Besedilo dostopno prek spletne strani: http://www.sucardrom.eu/regionale.html#emilia_romagna.

³² Podatek iz leta 2012. Nemška nacionalna strategija vključevanja Romov (*National Roma Integration Strategy*) govori o ocenjenem številu: 70.000 Romov (povzeto po spletni strani Evropska komisija, The European Union and Roma – Factsheet, Germany). Pravzaprav ni popolnih podatkov o številu Romov v Nemčiji. Približno 70.000 Romov, ki živijo v Nemčiji je nemških državljanov, med 40-50.000 pa jih ima status beguncev ali migrantov (glej Evropski parlament).

Normativna ureditev

Nemška zvezna ustava (*Grundgesetz*) z določbami o temeljnih pravicah zagotavlja zaščito manjšin. Če so temeljne pravice kršene, se lahko vloži ustavna pritožba. To velja tudi za vprašanja v zvezi z zaščito pripadnikov narodnih manjšin. Posebnih določb o narodnih manjšinah pa zvezna ustava ne vsebuje (glej *Grundgesetz* in Evropski parlament).

Zvezna republika Nemčija je 11. maja 1995 priznala nemške Sinte in Rome kot narodno manjšino s podpisom Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope.³³ Zvezna vlada se je s podpisom Okvirne konvencije zavezala, da bo spodbujala pogoje, ki so pripadnikom narodnih manjšin potrebni za ohranjanje in razvoj kulture ter ohranjanje bistvenih elementov njihove identitete, in sicer njihove vere, jezika, tradicije in kulturne dediščine. Hkrati okvirna konvencija prepoveduje vsako diskriminacijo pripadnikov narodnih manjšin. V skladu z Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih Sveta Evrope (*European Charter for Regional or Minority Languages of the Council of Europe*) je nemški romski jezik priznan kot manjšinski jezik (povzeto po spletnih straneh Minority Council, *Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, Minority rights* in Evropski parlament).

Dežela Schleswig-Holstein je prva zvezna nemška dežela, ki je leta 2012 v svoji ustavi opredelila nemške Rome in Sinte kot narodno manjšino (povzeto po spletni strani Evropska komisija, *The European Union and Roma – Factsheet, Germany*). Ustava dežele Schleswig-Holstein v 6. členu (*Nationale Minderheiten und Volksgruppen*) določa, da so danska manjšina, manjšina nemških Sintov in Romov ter frizijska etnična skupina upravičeni do zaščite in posebnih spodbud (*förderung*) (glej *Verfassung des Landes Schleswig-Holstein*).

V Nemčiji ni posebne zakonske ureditve področja **zdravstvenega in socialnega varstva**, ki bi se nanašala samo na Rome. Romi imajo enake pravice kot vsi drugi državljani. So pa v nemškem pravnem sistemu sprejeti številni ukrepi za vključevanje in proti diskriminaciji, ki veljajo tudi za Rome (nemške državljanke). Na primer, Zakon o enakih pravicah (*Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz (AGG)*) ne vsebuje nobenih posebnih določb o Romih, prepoveduje pa diskriminacijo, med drugim na podlagi rase, etničnega porekla in religije na področju delovnega in civilnega prava. V primeru kršitev teh določil, npr. zaposleni lahko vložijo tožbo pri ustreznih organih in so upravičeni do odškodnine za nastalo materialno in nematerialno škodo. Nediskriminacija v zvezi z najemom stanovanjskih prostorov je določena v Zakonu o stanovanjski pomoči (*Housing Assistance Act*), deželna šolska zakonodaja pa zagotavlja enake možnosti glede dostopa do vseh stopenj izobraževanja za pripadnike narodnih manjšin in etničnih skupin v skladu z določili zvezne ustave itd. (glej Evropski parlament).

V Nemčiji na zvezni ravni tudi ni posebnih programov, ki bi se nanašali posebej na Rome. Na to vpliva več dejavnikov:

- število Romov ni veliko;
- zvezna struktura države, ki omogoča izvajanje konkretnih regionalnih politik in programov na ravni „dežele“. Obstoječe težave romskih skupnosti se običajno rešujejo na regionalni ravni;

---

³³ V Nemčiji obstajajo štiri priznane narodne manjšine: nemški Sinti in Romi, danska manjšina, frizijska etnična skupina in Lužiški Srbi (Sorbi) (glej *Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, Minority rights*). Po nemški zakonodaji akt, s katerim je ratificirana okvirna konvencija, velja za zvezni zakon, ki ima prednost pred podzakonskimi akti, vključno z zakoni posameznih dežel in je nad drugimi zveznimi zakoni (glej Evropski parlament).

- mnoge nemške romske organizacije ne podpirajo izvajanja zveznih programov iz naslednjih razlogov:
  - spodbujanje posebne skupine bi ustvarilo predsodke,
  - nočejo biti obravnavani drugače,
  - ne želijo vključevanja javnosti pri reševanju njihovih težav,
  - imajo koristi od splošnih programov podpore oziroma iz pobud, ki niso namenjene posebej njim;
- pomanjkanje podatkov otežuje načrtovanje in oceno posebnih programov (glej Evropski parlament).

V Nemčiji na zvezni ravni poskušajo podpirati kulturno identiteto Romov in njihovo vključevanje v družbo s financiranjem krovne organizacije – Osrednji svet Romov in Sintov (*Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma*), in z njo povezanim Dokumentacijsko – kulturnim centrom v Heidelbergu (glej Evropski parlament).

Osrednji svet Romov in Sintov vključuje sedemnajst regionalnih združenj. Osrednji svet si prizadeva za enakopravno sodelovanje Sintov in Romov v politiki in družbi ter za njihovo podporo kot narodna manjšina. Na mednarodni ravni Osrednji svet redno zastopa interese Sintov in Romov na konferencah EU, Sveta Evrope in OVSE. Osrednji svet je tudi član več nacionalnih in mednarodnih manjšinskih organizacij (glej Minority Council in Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, *Who we are*).

Posebej pomembna je vloga Osrednjega sveta pri zagotavljanju varovanja pravic nemških Sintov in Romov kot narodne manjšine. V okviru dela na področju državljskih pravic sodeluje v stalnem dialogu z državnimi in regionalnimi vladami o izvajanju Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin. Osrednji svet podpira srečanja s preživelimi holokavsta, deluje na področju zaščite grobov Sintov in Romov in redno organizira potovanja po zgodovinskih krajih tako v Nemčiji kot v tujini (glej Minority Council in Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, *Minority rights*).

Romski dokumentacijski in kulturni center v Heidelbergu dokumentira in raziskuje zgodovino, kulturo in položaj Romov. Organizira seminarje in izobraževalne obiske itd. (glej Evropski parlament).

Nemška nacionalna strategija vključevanja Romov (*National Roma Integration Strategy*) ni strategija kot taka, temveč celostni niz političnih ukrepov v okviru nemških politik socialne vključenosti (*social inclusion policies*). Pri opredeljevanju politik se Nemčija zavzema za spodbujanje enakih možnosti za vse prikrajšane skupine, vključno z Romi. Zato so podporni ukrepi na ravni dežel posebej prilagojeni potrebam po integraciji in podpori lokalnih prikrajšanih skupin. Osredotočajo se zlasti na področja izobraževanja, zaposlovanja, zdravja in stanovanja (povzeto po spletni strani Evropske komisije, *Roma integration in Germany*).

Na regionalni ravni ima vsaka dežela svoje projekte in pobude. Večina financiranih programov se nanaša na kulturne prireditve in razstave. Dežele z večjim deležem romske populacije poskušajo tudi izboljšati njihove življenjske pogoje in podpirajo njihovo vključevanje v družbo. Nekatero dežele (Schleswig-Holstein, Spodnja Saška, Porenje-Pfalška in Severno Porenje-Vestfalija) so bolj dejavne na tem področju, saj podpirajo projekte, povezane z Romi. V drugih pa je število projektov za romsko populacijo malo (glej Evropski parlament).

Izobraževanje

Na primer, na področju izobraževanja imajo Romi enak dostop do izobraževanja kot drugi državljani. Na nacionalni ravni ni poenotene strategije za izboljšanje šolskih razmer Romov.

Za izobraževanje so pristojne dežele in vsaka dežela določa svojo izobraževalno strategijo - različne oblike šol, različni učni načrti, različni programi itd. Tako so na primer v mestu v Kielu (Schleswig-Holstein) začeli s projekti za izboljšanje jezikovnih spretnosti otrok. Poleg rednega pouka se otrokom ponudi mentorstvo in pomoč pri domačih nalogah (s poznavanjem jezika manjšin). Podoben projekt poteka tudi v mestih dežele Severno Porenje-Vestfalija. V mnogih deželah se razvijajo posebna šolska gradiva za razpravo o vprašanih rasizma, obstoječih stereotipov in predsodkov do Romov itd (glej Evropski parlament).

Zaposlovanje

Navedeni so tudi projekti na področju zaposlovanja Romov (poklicno usposabljanje za manjšine, projekti za vključevanje na trg dela, prekvalificiranje itd.) in stanovanjske politike. Tudi na področju stanovanjske politike ni nacionalne strategije. To področje je v pristojnosti dežel. Dežela Schleswig-Holstein je financirala študijo izvedljivosti modela stanovanjske zadruge kot stanovanjskega združenja za Rome, pa tudi izvedbo prvega stanovanjskega projekta za Rome. Ta projekt (t.i. *Maro Temm e.G*) se financira kot del javne stanovanjske pomoči v Schleswig-Holsteinu. Namen projekta je spodbujati povezovanje, dobro sosedsvo in socialno stabilnost, pa tudi pridobivanje znanj in avtonomije za Rome. Ni pa posebnih projektov na področju zdravstvenega varstva (glej Evropski parlament).

Leta 2011 je v poročilu Evropskega parlamenta zapisano, da zaradi pomanjkanja podatkov in spornega vprašanja zbiranja podatkov, V Nemčiji ni sistema nadzora glede evalvacije politik/programov vključevanja Romov (glej Evropski parlament).

2.5 Slovaška

Na Slovaškem Romi predstavljajo za Madžari drugo največjo etnično manjšino. Po podatkih iz štetja prebivalstva v letu 2011 naj bi jih bilo nekaj manj kot 2 % celotne populacije. Enako kažejo tudi statistični podatki za leto 2018³⁴ (2,1%), vendar iz številnih ocen izhaja, da jih je bistveno več – tudi do 9 % ali okoli 500.000 (povzeto po: Evropska komisija 1). Vzroki za tako različne ocene so različni, pogojeni pa so predvsem s strahom pred stigmatizacijo, pa tudi z integracijo številnih Romov v večinski narod. Po popisu romskih skupnosti na Slovaškem (t. i. Atlas of Roma Communities in Slovakia, v nad.: Atlas) pa naj bi bilo Romov okoli 7,45 % vseh prebivalcev oz. okoli 400.000. Slovaški Romi niso etnično homogena skupina, geografsko pa jih je največ na južnem in na vzhodnem delu države (Evropski parlament, 2011).

Normativna ureditev

Kljub relativno visokim številkam o romski populaciji pa Romov slovaška ustava ne omenja. Ta vsebuje le določbe, ki se na splošno nanašajo na manjšine. Tako je v 33. členu določeno, da pripadnost narodnostni manjšini ali etnični skupini ne sme biti v škodo posameznika. V naslednjem členu pa je manjšinam in etničnim skupinam poleg pravice do učenja uradnega jezika zagotovljena pravica do splošnega razvoja, zlasti pravica do spodbujanja kulture, širiti in dobivati informacije v materinščini, pravica do združevanja v društvih in pravica do ustanavljanja izobraževalnih in kulturnih ustanov. V skladu z zakonom imajo tudi pravico do:

- izobraževanja v svojem jeziku,
- rabe svojega jezika v uradnih postopkih (*official communications*) in
- sodelovanja v postopkih odločanja v zadevah, ki vplivajo na narodnostne manjšine in etnične skupine.

Uresničevanje navedenih pravic pa ne sme ogroziti suverenosti in ozemeljske celovitosti Slovaške ter ne sme voditi do diskriminacije ostalih prebivalcev (34. člen ustave). Na

---

³⁴ Podatke povzemamo po Wikipediji: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Slovakia#cite_note-13.

Slovaškem nimajo posebnega zakona, ki bi izrecno urejal pravice Romov. Pomemben akt je Sklep vlade št. 153/1991 o načelih vladne politike do Romov, ki je priznal etnično pripadnost Romov in jih s tem izenačil z drugimi etničnimi manjšinami, ki živijo na Slovaškem. Zanje torej veljajo vsi predpisi, ki se nanašajo na položaj manjšin (povzeto po Strategiji³⁵).

V okviru notranjega ministrstva deluje Pooblaščenec vlade za romsko skupnost (*The Office of Government Plenipotentiary for Roma Inclusion*), ki je koordinacijsko telo za vključevanje Romov in ki lahko na tem področju predlaga zakone in ukrepe ter daje predloge in pripombe na drugo povezano področno zakonodajo. Ta organ je tudi prejemnik sredstev strukturnih skladov³⁶, namenjenih programom uresničevanja ukrepov za reševanje romske problematike. Pri pooblaščenca je zaposlenih okoli 90 oseb, od tega je okoli polovica Romov. Približno 35 zaposlenih dela v Bratislavi, ostali pa v regionalnih pisarnah. Delo pooblaščenca se osredotoča na pripravo zakonov in politik o romski problematiki ter na varstvo interesov marginaliziranih romskih skupnosti na lokalnem nivoju (povzeto po Evropski parlament, 2019).

Po podatkih Pooblaščenca vlade za romsko skupnost so v letu 2018 na Slovaškem za integracijo Romov namenili skoraj 120 milijonov EUR. Več kot polovica sredstev (75 milijonov) je bilo namenjenih zaposlovanju, okoli 30 milijonov za izobraževanje in za stanovanjsko problematiko okoli 7 milijonov. Na tiskovni konferenci julija 2019 je Pooblaščenec napovedal, da bodo nadaljnje prioritete še vedno predvsem na področju izobraževanja in zaposlovanja (povzeto po: Romea.cz -1).

Stanovanjska problematika

Po podatkih Atlasa iz leta 2013 je na Slovaškem več kot 800 koncentriranih romskih naselij, praktično brez neromskih prebivalcev. Povprečna stanovanjska enota je dom 6,2 ljudem. Skoraj petina romske populacije živi v koncentriranih ločenih naseljih izven občinskih naselij, slaba četrtnina pa na njihovem obrobju. V zadnjem času so bili zgrajeni zidovi in ovire, ki naj bi Rome ločili od ostale populacije. Stanovanjske oz. bivalne razmere so slabe: v več kot 150 romskih naseljih niti ena hiša ni priključena na javni vodovod. Med naselji, kjer so sicer vse neromske hiše priključene na vodovod, je kar 65 naselij, kjer niti ena romska hiša ni priključena na občinski vodovod. Problem je tudi kanalizacija, saj v 56 % romskih sosesk ni javne kanalizacije, okoli 22 % naselij nima niti zasebne kanalizacijske naprave in zato tovrstne odpadke skupaj z odpadno vodo zlivajo na sosednja zemljišča. Več kot 30 % Romov živi v neformalnih naseljih (*informal settings*) brez pravne osnove do pravice uporabe zemljišča in brez gradbenega dovoljenja. Izmed 30.000 hiš, v katerih bivajo Romi, je 8700 legaliziranih opečnatih hiš in 200 legaliziranih lesenih hiš. Okoli 3600 opečnatih hiš in 400 lesenih hiš ni v zemljiških evidencah. Vse ostalo pa so neformalna bivališča, kot so barake, kontejnerji in prikolice oz. vozovi.

Le okoli 35 % Romov je lastnikov zemljišča, na katerem živijo. Približno 30 % naselij je zgrajenih na občinski zemlji, okoli četrtnina na zasebnih zemljiščih in nekaj na cerkvenih (2 %). Stanje je še slabše na popolnoma ločenih romskih naseljih, kjer je le 22 % Romov lastnikov zemljišča.

Gradbeni zakon omogoča, da se nelegalne gradnje podrejo, postopek legalizacije pa je zapleten in drag za vse državljane. Romi praviloma ne morejo zbrati zanj potrebnih sredstev. Že leta 2014 je bil v postopku predlog sprememb Gradbenega zakona, ki bi za Rome

³⁵ Strategija Slovaške republike za vključevanje Romov do leta 2020 (v nad: Strategija). Dostopna je na spletni strani: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-slovakia_en.

³⁶ V obdobju 2014-2020 bo Slovaška iz Evropskega socialnega sklada in iz Evropskega sklada za regionalni razvoj prejela 9,5 milijard EUR, od tega je okoli 400 milijonov EUR namenjenih za ukrepe socialnega vključevanja in za boj proti revščini. A evropska sredstva niso namenjena nobeni določeni ciljni skupini, npr. Romom (Evropska komisija 1).

vseboval izjeme in omogočal legalizacijo njihovih bivališč s posredovanjem lokalnih skupnosti, ki naj bi zemljo odkupile od zasebnih lastnikov (in jim ponudile nadomestno zemljišče) ter jo potem prodale Romov. Zakon takrat ni bil sprejet (povzeto po Romea.cz-2).

Po podatkih Evropske komisije za leto 2019 pa je bila v letu 2017 sprejeta novela Zakona³⁷ o komasaciji zemljišč, ureditvi lastništva zemljišč, zemljiških pisarnah, zemljiškem skladu in zemljiških skupnostih. Z njo se urejajo lastništvo in pravica uporabe zemljišč v naseljih marginaliziranih skupin prebivalstva v postopku, ki se lahko začne le na predlog občine, v kateri je tako naselje. Občina v postopku komasacije oz. konsolidacije pridobi zemljišče in ga naknadno proda romskih uporabnikom (povzeto po Evropska komisija 2019).

Strategija Slovaške republike za vključevanje Romov do leta 2020 (v nad.: Strategija) ugotavlja veliko poslabšanje bivalnih razmer Romov v zadnjih dveh desetletjih, saj so se iz vključenih mestnih predelov izselili v geta in v kmečka naselja, večinoma v ločena segregirana okolja. Razkorak med razmerami v primerjavi z neromskim prebivalstvom se pogloblja. Strategija opozarja na nejasno lastništvo zemljišč in slabo komunalno infrastrukturo (elektrika, pitna voda itd). Problematiko skušajo rešiti tudi z Zakonom o pomočeh za stanovanjski razvoj in za socialna stanovanja, na podlagi katerega so zgradili skoraj 2900 stanovanj, s čemer pa se ne da rešiti celotne romske stanovanjske problematike. Mesta in občine kot temeljni nosilci socialnih storitev na tem področju bodo morali biti aktivnejši. Strategija si za cilj postavlja izboljšanje dostopa do stanovanj s poudarkom na socialnih stanovanjih, ukinjanje ločevanje (segregacije) na tem področju, tudi s sredstvi Evropskega sklada za regionalni razvoj. Cilj je zmanjšanje razkoraka med Romi in ostalo populacijo pri dostopu do stanovanj ter zmanjšanje barakarskih in drugih nezakonitih objektov za 25 % (povzeto po Strategiji).

Izobraževanje

Kljub zagotovljenim ustavnim pravicam do izobraževanja v jeziku manjšine, je na Slovaškem le ena osnovna šola, v kateri se romski otroci lahko izobražujejo v obeh jezikih. Težava je tudi v zadostnem številu izobraženih učiteljev in v šolskem materialu. Večina romskih otrok zato obiskuje pouk v slovaškem jeziku, kjer se ne učijo o romskem jeziku in literaturi. Hkrati so ti otroci iz socialno šibkih in zapostavljenih delov družbe. Opredelitev za socialno zapostavljeno okolje (*socially disadvantaged environment*) je tudi temelj za usmeritev oz. diagnozo otroka kot otroka s posebnimi vzgojnimi potrebami. Zakon ustanovitelju šole omogoča pridobitev dodatnih sredstev za vzgojo in izobraževanje otrok iz socialno zapostavljenega okolja, če povprečni dohodek družine ne dosega določenega minimuma. Sredstva se lahko porabijo za pomočnika (tutorja); za Rome je bilo predvideno, da bi to bil pomočnik učitelja, po možnosti iz romske skupnosti in z dobrim poznavanjem romskega jezika ter lokalnega dialekta. Zahteve za pomočnika pa so postavljene previsoko, saj bi pomočniki morali imeti končano prvo stopnjo univerzitetne izobrazbe iz predšolske ali osnovnošolske pedagogike, tako da je med več kot 700 tutorji le malo romsko govorečih. Socialno zapostavljenim otrokom naj bi bilo na voljo še dodatno leto osnovnošolskega izobraževanja t.i. "nulto leto" (*zero year*), ki naj bi tem otrokom omogočilo, da nadomestijo socialne in kognitivne primanjkljaje in dohitijo druge otroke. V takem razredu je med 8 in 16 otrok, šola pa na otroka dobi 200 % običajnega normativa. Dejansko se kurikulum prvega razreda razdeli v dve leti, da pouk poteka počasneje. Otroci pa v takem razredu v praksi tvorijo homogeno skupino in ostanejo skupaj (ločeni) ves čas osnovne šole. Ti otroci so upravičeni do pomoči ministrstva za delo in socialne zadeve za šolsko kosilo, potrebščine in pa tudi do dodatka za motiviranost, da učenec redno hodi v šolo.

Kljub povečanim finančnim sredstvom otroci iz socialno zapostavljenega okolja oz. iz t.i. marginaliziranih romskih skupnosti v šolskem sistemu niso uspešni. Razkorak v formalni

---

³⁷ Zakon je v slovaškem jeziku na voljo na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/330/>.

izobrazbi Romov v primerjavi z ostalo populacijo je ogromen, kar ima tudi katastrofalne učinke pri vstopu na trg delovne sile (povzeto po Strategiji).

Po podatkih iz leta 2011 tretjina Romov ne konča osnovne šole. Romski otroci so v nekaterih regijah tvorili kar 80 % populacije v posebnih šolah z bistveno nižjim standardom zahtev, v povprečju pa je 60 % otrok v posebnih šolah iz romskih družin. V posebnih razredih rednih osnovnih šol je več kot 86 % otrok iz romskih družin. Obiskovanje šole tudi ni zagotovilo za pismenost: kar 25 % romske populacije, ki je obiskovala šolo, ni bila zmožna napisati pisma ali pa je to lahko storila le s težavo (Evropski parlament, 2011).

Po razpoložljivih podatkih je bila leta 2015 sprejeta sprememba Zakona o izobraževanju (Act no. 188/2015), s katero je bilo prepovedano uvrščanje otrok v vrtce, razrede ali šole za otroke s posebnimi učnimi potrebami samo zato, ker izhajajo iz družine iz socialno zapostavljenega okolja. Zakon velja od januarja 2016 (Svet Evrope 1).

Segregacija romskih učencev kljub temu ostaja problem še v letu 2018. Pooblaščenec Sveta Evrope za človekove pravice je po obisku na Slovaškem ponovno opozoril na problematiko vključevanja Romov v redno šolstvo, saj po njegovih ugotovitvah od leta 2015 ni bilo nobenega napredka na tem področju. Pri tem je ponovno opozoril na razrede, v katerih so sami Romi. Težava je tudi uhajanje Neromov iz teh razredov oz. šol (spletna stran Sveta Evrope 2).

Ker prihaja do diskriminacije, je Evropska komisija v aprilu 2015 zoper Slovaško uvedla postopek (Evropska komisija, 2019). Oktobra 2019 je **Komisija Slovaški poslala obrazloženo mnenje in jo pozvala, naj upošteva pravila EU o enakem obravnavanju romskih šolarjev, saj je na Slovaškem nesorazmeren delež romskih otrok v posebnih šolah ali razredih za otroke motnjami v duševnem razvoju, poleg tega pa tudi v rednem izobraževanju obstajajo različne vrste marginalizacije, kot je vključevanje romskih otrok v ločene razrede ali šole samo za Rome.** Na podlagi uradnega opomina, poslanega aprila 2015, je Slovaška sprejela več ukrepov, da bi rešila ta problem. Vendar je Komisija po natančni oceni ukrepov in spremljanju razmer na terenu ugotovila, da še ne zadostujejo za njegovo rešitev. Diskriminacija na podlagi narodnosti v šolah ostaja resna težava. Slovaška ima zdaj na voljo dva meseca, da se odzove in sprejme ustrezne ukrepe, sicer se Komisija lahko odloči, da zadevo predloži Sodišču EU (Evropska komisija 2).

Med uspehe na področju šolstva pa je treba omeniti nekoliko večjo vključenost romskih otrok v predšolsko varstvo (cilj do leta 2020 je 50 % vključenost) in večjo učinkovitost sistema socialnih podpor ter povečano število učiteljev in strokovnjakov, ki tekoče govorijo romski jezik. Še vedno pa se je treba osredotočiti na preprečevanje segregacije (po nekaterih podatkih je kar 62 % romskih otrok v šolah, kjer so samo ali večinoma romski učenci) in beg neromskih otrok iz teh šol oz. razredov ter na obvezno predšolsko vzgojo (gre za otroke nad 3 leti starosti) (Evropski parlament, 2019). Strategija pa si za cilj postavlja tudi boljše motivacijo, učne rezultate in večjo prisotnost romskih otrok v osnovnošolskem izobraževanju (Strategija).

Zaposlovanje

Poročilo Evropskega parlamenta iz leta 2011 ugotavlja, da so Romi večinoma vključeni v neformalni trg dela, le malo aktivne populacije je vključene na trg dela ali samozaposlenih. Za tradicionalna romska znanja ali spretnosti je na trgu dela le malo zanimanja. Nizek nivo izobrazbe in usposobljenosti je velika ovira za njihovo konkurenčnost na trgu delovne sile. Odnos zaposlovalcev do zaposlovanja Romov je negativen in ima negativen učinek na stopnjo zaposlenosti v tej skupini. Točne statistike o nezaposlenosti med Romi ni, saj obstajajo le ocene. Po teh podatkih pa število nezaposlenih Romov narašča in gre večinoma za dolgotrajno nezaposlene osebe. Ocenjena stopnja nezaposlenosti med Romi je 72 % za moške in 75 % za ženske (podatek za leto 2010) (povzeto po Strategiji).

Najpomembnejši ukrep politike vključevanja Romov na trg dela je t.i. "aktivacijsko delo" (*activation works*), katerega cilj je spodbujanje in ohranjanje delovnih navad dolgotrajno nezaposlenih oseb. Ukrepi sicer kot ciljne skupine ne omenjajo izrecno romske populacije. Vključenost v aktivacijsko delo je tudi pogoj za pridobivanje dela socialnih pomoči. Tovrstna politika je bila uveljavljena leta 2004, urejata pa jo dva zakona: Zakon o delovnih razmerjih (*Law on Employment Services 5/2004*, 52. člen) in Zakon o lokalni samoupravi (*Law 369/1990 on Local Self-Government*). Glede na različno pravno podlago potem upravičenec sklene pogodbo o opravljanju aktivacijskega dela z Uradom za delo ali pa z občino. Pogoj za vključitev v aktivacijsko delo je, da je upravičenec prejemnik socialne pomoči (t.i. *Benefit in Material Need*) in da je nezaposlen. Potem se Urad ali občina odločita, ali bosta sklenila pogodbo. Pogoj Urada je, da je iskalec dolgotrajno nezaposlen (vsaj 12 mesecev), občinski pogoj te omejitve nima. Upravičenec ima potem pravico do aktivacijskega dodatka, ki znaša okoli 63 EUR na mesec, pri čemer aktivacijsko delo opravlja 10-20 ur tedensko. To ni redno delovno razmerje in se na tej podlagi ne plačujejo prispevki za socialno in pokojninsko zavarovanje. Delo se opravlja praviloma največ 18 mesecev. Pred ponovno vključitvijo vanj mora miniti 6 mesecev.

Upravičenci lahko aktivacijski dodatek dobijo tudi z vključitvijo v nadaljevanje izobraževanja ali usposabljanja, vendar se večina upravičencev (89 %) odloča za delo v občinskih javnih delih (npr. čiščenje okolice, košenje trave, obrezovanje drevja, čiščenje snega, vzdrževanje cest), le okoli 3 % se jih odloči za izobraževanje.

Za to dejavnost so zagotovljena dodatna sredstva za plače koordinatorjev in za orodje, kadar aktivacijsko delo organizira Urad. Večina aktivacijskega dela pa v praksi poteka na občinskem nivoju, kjer pa ni dodatnih sredstev in morajo občine same kriti stroške za implementacijo ukrepa (koordinatorji, orodje). Slaba koordinacija vodi do slabe učinkovitosti aktivacijskega dela, ki ima zato neredko slab ugled v javnosti.

Kljub temu, da so občine poglavitni nosilec, pa organizacija aktivacijskega dela poteka v rednem sodelovanju z Uradom, ki jim posreduje podatke o nezaposlenih, ki so upravičeni do tega ukrepa. Občine lahko izbirajo, s kom bodo sodelovale, pri čemer so kriteriji motivacija za delo, izkušnje, porazdelitev aktivacijskega dela med različne družine itd. Občine same določajo o obsegu in vrsti aktivacijskega dela. Zakon o delovnih razmerjih našteva področja: izboljšanje življenjskih pogojev, socialno in kulturno področje, varstvo okolja, varovanje kulturne dediščine, izboljšanje ekonomskih pogojev v občini, socialno in vzgojno delo ter druge občinske pristojnosti. V praksi pa prevladuje nekvalificirano fizično oz. ročno delo.

Po nekaterih podatkih je bilo v obdobju 2008-2012 v aktivacijsko delo vključenih okoli 55.000 oseb mesečno. Njihova izobrazbena struktura je slaba, 75 % jih je v starostni skupini 25 -54 let, okoli 16 % pa je mlajših (15-24 let), kar 92 % udeležencev je nezaposlenih dlje kot 12 mesecev. Velik del udeležencev je romska populacija, v nekaterih lokalnih skupnosti je delež Romov 100 % (vse po Implementation of Activation Works in Slovakia).

Iz gradiva Evropske komisije je nadaljnje razvidno, da dobre rezultate daje tudi vključitev Romov v lokalne civilne patrolje (*Local Civic Patrol Service*) v občinah z romskim prebivalstvom. Ukrep je bil uveden leta 2017. Z njim se poleg zaposlitve Romov želi zagotoviti njihovo vključitev v zagotavljanje varnosti v lokalnem okolju ter zmanjšati prepad med marginaliziranimi Romi in policijo. Program je hkrati možnost oz. vstopna točka za vključitev Romov v policijske enote. Program se je v letu 2019 izvajal v več kot 240 občinah (Evropska komisija 2019).

2.6 Španija

V Španiji se za avtohtono romsko manjšino v zakonodajnih aktih in strokovni ter drugi javnosti dosledno uporablja izraz Cigani (*Gitanos*), kar pa ni mišljeno v zaničevalnem pomenu, pač pa je tako poimenovanje posledica zgodovinskih okoliščin. Na ozemlju države sicer prebivajo od 15. stoletja. Romska populacija v državi pa se je povečala tudi na račun

priseljavanja Romov iz Bolgarije in Romunije po ukinitvi vizumov v letu 2002 oziroma po pristopu teh dveh držav v EU v letu 2007. V skladu s podatki Sveta Evrope je vseh Romov v Španiji približno 725.000, kar predstavlja okoli 1,57 % skupnega prebivalstva države (Evropski parlament, 2019 in Evropska komisija, Roma integration in Spain). V tem besedilu za obe skupini, kolikor je mogoče, uporabljamo enotno ime Romi.

Po podatkih Evropskega foruma Romov in potujočih skupin (*European Roma and Travellers Forum – ERTF*)³⁸ so v Španiji tradicionalno prebivajoči Cigani (*Gitanos*) dobro integrirani v družbo, čeprav se občasno ravno tako soočajo z diskriminacijo glede socialnih in ekonomskih pravic, nedavno priseljeni Romi pa večinoma živijo v težkih ekonomskih pogojih in so izpostavljeni tudi večji diskriminaciji na vseh področjih življenja (ERTF, spletna stran).

Na regionalnem nivoju so nekatere avtonomne skupnosti sprejele svoje akcijske načrte za urejanje romske problematike, na državnem nivoju pa obstaja državni akcijski načrt, ki se uveljavlja prek Državne strategije za vključevanje romskega prebivalstva v družbo (*Estrategia nacional para la Inclusión Social de la Población Gitana en España 2012-2020*).³⁹ Ta celovito obravnava romsko problematiko na področju izobraževanja, zaposlovanja, zdravja in na stanovanjskem področju. Glede na visoko stopnjo upravne decentralizacije v Španiji je bila strategija pripravljena v sodelovanju z avtonomnimi skupnostmi in organi lokalne samouprave, vključene pa so bile tudi romske oziroma z Romi povezane nevladne organizacije. Kontaktna točka v zvezi z izvajanjem strategije je Ministrstvo za zdravje, potrošnjo in družbeno blaginjo (*Ministerio de Sanidad, Consumo y Bienestar Social*). Za obdobje 2014–2020 je bilo načrtovano, da bo Španija iz Evropskega socialnega sklada in iz Evropskega sklada za regionalni razvoj prejela skupaj 28 milijard EUR. Najmanj 20 % sredstev iz Evropskega socialnega sklada naj bi šlo za spodbujanje vključevanja v družbo in boj zoper revščino, iz česar se lahko financirajo tudi projekti, povezani z Romi. Iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj pa je bila za namen spodbujanja vključevanja v družbo in boja zoper revščino namenjena približno 1 milijarda EUR (Evropska komisija, Roma integration in Spain).

Zaposlovanje

Na splošno je v Španiji v zadnjih letih opaziti nekatere pozitivne trende glede zaposlovanja Romov. Tako se je povečalo število področij dela, na katerih so zaposleni, zmanjšuje se obseg črne ekonomije in povečuje se število bolje poklicno usposobljenih Romov, kar je zlasti izboljšalo zaposljivost mladih ljudi in žensk. Sicer pa imajo po nekaterih raziskavah skoraj vsi Romi (98 %) dohodke, ki so nižji od praga revščine v Španiji. Za nezaposlene se je izreklo 57 % španskih Romov, pri čemer je povprečje v EU zgolj 34 % (Evropski parlament, 2019).

Izzivi so predvsem glede rednega zaposlovanja in glede preprečevanja diskriminacije v okviru izbirnega postopka. Romi imajo omejen poklicni razvoj in slabše delovne pogoje kot drugi državljani, opaža pa se tudi pretirana koncentracija njihove zaposlenosti v določenih sektorjih. Poudarjena je še potreba po tem, da se jih zaščiti pri opravljanju dejavnosti potujoče trgovine (Evropski parlament, 2019).

Izobraževanje

Že pred sprejetjem Državne strategije za vključevanje romskega prebivalstva v družbo je obstajal poseben interes za povečanje števila romskih otrok v okviru osnovnega

³⁸ Fact Sheet of the Situation of Roma in Spain (2016). Spletna stran:

http://www.presenciagitana.org/The_situation_of_Roma_in_Spain_06012016.pdf.

³⁹ Dostopna je na spletni strani

http://www.mscbs.gob.es/ssi/familiasInfancia/inclusionSocial/poblacionGitana/docs/WEB_POBLACION_GITANA_2012.pdf.

izobraževanja. Povečanje števila romskih dijakov v nižjih srednjih šolah pa je presegalo celo standarde, določene na nivoju EU. Za starostno skupino od 13. do 15. leta starosti je pri fantih znašalo povečanje za 8 % (od 84,2 % v letu 2007 do 92,3 % v letu 2012) in pri dekletih za 17,5 % (od 71,7 % v letu 2007 do 89,2 % v letu 2012) (Evropski parlament, 2019).

V Španiji 99 % šoloobveznih otrok obiskuje šolo. Poleg tega ima ta država zelo nizko stopnjo segregacije v šolah. Tako je delež romskih otrok, ki obiskujejo šole, v katerih so vsi njihovi sošolci Romi, 3 % v osnovnih šolah in 4 % v srednjih šolah (Evropski parlament, 2019).

Po eni strani je v Španiji v primerjavi z drugimi državami relativno visok delež (okoli 70 %) romskih otrok vključen v predšolsko varstvo oz. vrtce, je pa slabši rezultat glede uspešno končanega višjega srednješolskega izobraževanja romskih mladostnikov; v tej državi je namreč ta delež manj kot 10 % (FRA: The situation of Roma in 11 EU Member States).

Stanovanjska problematika

Po opravljenih raziskavah imajo skoraj vsi španski Romi dostop do električne energije (97–98 %). Samo 1 % gospodinjstev nima osnovnih sanitarij in delež Romov brez tekoče vode v lastnem stanovanju je enak kot pri drugih državljanih. Na splošno so bili doseženi cilji iz Državne strategije v smislu odpravljanja neprimernih stanovanjskih razmer in izboljševanja kvalitete stanovanj. Pomembno izboljšanje je bilo v smislu zmanjšanja odstotka gospodinjstev na območjih, kjer ni urbane opreme (*urban facilities*) in zlasti zmanjšanja odstotka prenatrpanih gospodinjstev (8,9 % v letu 2015 v primerjavi z 29,4 % v letu 2011). Zmanjšalo se je tudi število romskih gospodinjstev v slumih (2,17 % v letu 2015 v primerjavi s 3,9 % v letu 2011) in odstotek Romov, ki so živeli v neprimernih stanovanjskih razmerah oziroma v podstandardnih stanovanjih (6,46 % v letu 2015 v primerjavi s 7,8 % v letu 2011). Glede na nekatere opravljene raziskave pa se 25 % španskih Romov čuti izpostavljene onesnaževanju, umazaniji in drugim okoljskim problemom, kot so: dim, prah, neprijetne vonjave ali onesnažena voda (Evropski parlament, 2019).

Glede na karto stanovanjskega položaja Romov, ki jo je izdelala nevladna organizacija *Fundación Secretariado Gitano*, se španski Romi soočajo z naslednjimi problemi na stanovanjskem področju:

- prenatrpana stanovanja;
- neprimerne stanovanjske razmere, kar pomeni pomanjkanje vsaj enega od naslednjih pogojev: oskrba z vodo, električna energija, sanitarije ali kuhinja, in
- nelegalno prebivanje (Evropski parlament, 2019).

Socialna politika

Državna strategija med drugim predvideva določene aktivnosti na socialnem področju, zlasti v smislu podpiranja dostopa Romov do vseh virov, dobrin in storitev v zvezi z njihovim aktivnim vključevanjem v družbo. Tako se ndr. spodbuja sodelovanje med pristojnimi socialnimi službami in državnimi službami oz. uradi za zaposlovanje v smislu vključevanja v ustrezno obravnavo tistih Romov, ki prejemajo minimalne dohodke. Spodbuja se tudi izboljševanje znanja Romov glede pravic do socialnih prejemkov, ki jih trenutno še ne koristijo v zadostni meri, kot je npr. dodatek za oskrbo odvisnih oseb (povzeto po Državni strategiji).

Normativna ureditev

V 14. členu španske ustave⁴⁰ je določeno, da so vsi Španci enaki pred zakonom in da je prepovedana vsakršna oblika diskriminacije na podlagi rase, spola, veroizpovedi, mnenja ali kakršnekoli druge okoliščine.

Niti ustava niti kak drug pravni akt na državnem nivoju pa Romom ne podeljuje statusa narodne ali jezikovne manjšine. Ravno tako na državnem nivoju ni zakona, ki bi celovito urejal njihov položaj. Enako velja za avtonomne skupnosti, ki jih je skupaj 17, in za nižje ravni lokalne samouprave. Obstajajo samo primeri delnega urejanja romske problematike v nekaterih predpisih, od katerih jih nekaj navajamo v nadaljevanju. Na kratko smo prikazali tudi primer programa za vključevanje Romov v družbo, in sicer za avtonomno pokrajino Andaluzijo, v kateri se nahaja približno polovica španskih Romov.

Statut o avtonomiji Katalonije⁴¹ tako v 42. členu, ki govori o koheziji in družbeni blaginji, med drugim določa, da morajo organi javne oblasti zagotoviti priznanje kulture romskega ljudstva (*pueblo gitano*) kot varovala zgodovinskega obstoja tega ljudstva. V 10. členu Statuta o avtonomiji Andaluzije,⁴² ki govori o temeljnih ciljih te avtonomne skupnosti, je navedeno, da med te cilje mdr. spada tudi spodbujanje ustvarjanja pogojev, potrebnih za polno integracijo manjšin, še posebej romske skupnosti v družbo. Podobno določbo ima statut o avtonomiji avtonomne skupnosti Aragonije.⁴³ Avtonomna skupnost Kastilja in Leon ima v svojem statutu o avtonomiji⁴⁴ med vodilnimi načeli javnih politik v 16. členu navedeno načelo nediskriminacije in spoštovanja različnih etničnih, kulturnih in verskih skupnosti, navzočih v tej avtonomni skupnosti, s posebno pozornostjo do romske skupnosti, pri čemer se zlasti spodbuja vzajemno razumevanje in medkulturno povezovanje. Avtonomne skupnosti poleg navedenega Rome navajajo še v svojih proračunskih zakonih in različnih drugih predpisih.

Nekatere avtonomne skupnosti so zakonsko določile ustanovitev posebnih organov, ki skrbijo za pomoč pri vključevanju Romov v družbo. Tak primer je Baskija, kjer je bil sprejet Odlok o ustanovitvi Sveta za celovito podporo in družbeno participacijo romskega prebivalstva v Baskiji.⁴⁵ Ta deluje v okviru oddelka baskovske vlade za stanovanjske in socialne zadeve (*Departamento de Vivienda y Asuntos Sociales*) in ima za cilj na različne načine pomagati pri vključevanju Romov v družbo.

Integralni načrt za vključitev andaluzijske romske skupnosti za obdobje 2017–2020⁴⁶ celovito ureja področje vključevanja Romov v družbo na različnih področjih (izobraževanje, poklicno usposabljanje in zaposlovanje, stanovanjska problematika, položaj žensk, kultura in zdravje), predvidena pa je njihova polna vključitev v družbo z letom 2020. Za vsako posamezno področje je izdelana analiza stanja, dobre strani in pomanjkljivosti ter načrt

⁴⁰ *Constitución Española*. Spletna stran:

<http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html>.

⁴¹ *Ley Orgánica 6/2006, de 19 de julio, de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña*. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-13087>. Vsak statut o avtonomiji je v Španiji potrjen s sistemskim zakonom (*Ley organica*).

⁴² *Ley Orgánica 2/2007, de 19 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía para Andalucía*. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-5825>.

⁴³ *Ley Orgánica 5/2007, de 20 de abril, de reforma del Estatuto de Autonomía de Aragón*. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-8444>.

⁴⁴ *Ley Orgánica 14/2007, de 30 de noviembre, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla y León*. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-20635>.

⁴⁵ Decreto 289/2003, de 25 de noviembre, por el que se crea el Consejo para la promoción integral y participación social del Pueblo Gitano en el País Vasco. Spletna stran: https://www.legegunea.euskadi.eus/x59-preview/es/contenidos/decreto/bopv200306619/es_def/index.shtml.

⁴⁶ *Plan Integral para la Comunidad Gitana de Andalucía para el periodo 2017–2020*. Dostopen je na spletni strani <https://www.juntadeandalucia.es/export/drupaljda/publicacion/17/11/Plan%20Integral%20para%20la%20Inclusion%20de%20la%20Comunidad%20Gitana%202017-2020.pdf>.

odprave ovir za doseg dokončnega cilja, torej celovite vključitve romske populacije v družbo.

Poleg omenjenega Statuta o avtonomiji Andaluzije je pomemben pravni predpis v okviru navedenega načrta tudi Zakon o socialnih storitvah Andaluzije.⁴⁷ Ta zakon, ki sicer Romov izrecno ne omenja, ima med cilji opredeljeno tudi zagotavljanje splošne pravice vseh oseb pod enakimi pogoji do dajatev in storitev na socialnem področju na celotnem območju avtonomne skupnosti. Pristojne službe imajo za cilj zagotavljanje pokritja osnovnih potreb v smislu vključevanja v družbo ter preprečevanje oziroma ustrezno saniranje primerov, ko pride do ranljivosti posameznikov, družin in skupin v smislu socialne izključenosti ali tveganja zanjo.

V samem integralnem načrtu je glede socialnih storitev mdr. navedena tudi ocena, da okoli 70 % romske populacije v tej avtonomni skupnosti živi v normalnih socialnoekonomskih razmerah ter so polno vključeni v družbo, 30 % pa se nahaja v stanju izključenosti oz. ranljivosti. Obstaja program za izkoreninjenje marginalizacije in neenakosti (*Programa de Solidaridad de los andaluces para la erradicación de la marginación y la desigualdad*), v okviru katerega ti Romi prejemajo minimalni dohodek za socialno vključenost (*Renta Mínima de Inserción Social en Andalucía*), ki sicer pripada vsem ranljivim skupinam v tej avtonomni skupnosti. Načrt poudarja potrebo po izboljšanju učinka tega prejema v koordinaciji med posameznimi pristojnimi službami in uradi.

3 ZAKLJUČEK

Evropska unija je celovito pristopila k reševanju romske problematike v državah članicah EU.

Romi so bili prvič omenjeni v sklepih Evropskega sveta decembra 2007 in junija 2008, pozneje pa še v sklepih Sveta o vključevanju Romov decembra 2008, sklepih Sveta o vključevanju Romov, ki so jim bila priložena skupna temeljna načela pri vključevanju Romov v družbo (junij 2009), sklepih Sveta o spodbujanju vključevanja Romov iz junija 2010. Za vključevanje Romov so pomembni tudi sklepi Evropskega sveta o sprejetju strategije Evropa 2020 iz junija 2010 ter sklepi Sveta o petem poročilu o ekonomski, socialni in teritorialni koheziji iz februarja 2011. Trije ključni mejniki na ravni EU za vključevanje Romov pa so:

- Okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020,
- Priporočilo Sveta z dne 9. decembra 2013 o učinkovitih ukrepih za vključevanje Romov v državah članicah in
- pet poročil Evropske komisije o napredku držav članic pri vključevanju Romov (za posamezna leta) (gl. Priloga k nacionalnemu programu ukrepov Vlade RS).

Med najpomembnejšimi dokumenti so poleg različnih akcijskih načrtov za integracijo Romov tudi nacionalne strategije vključevanja Romov v posameznih državah.

V **Bolgariji** Romi predstavljajo velik delež nacionalnega prebivalstva. Evropska komisija od leta 2010 spremlja nacionalno strategijo za vključevanje Romov. Leta 2014 so zaznali določen napredek in ocenili, da so na vseh področjih potrebni nadaljnji ukrepi. Romi živijo v slabih življenjskih razmerah. Zaznamuje jih revščina, visoka stopnja brezposelnosti, nizka stopnja izobrazbe (neizobraženost), socialna stigmatizacija, slabo zdravstveno stanje, prebivajo v neurejenih razmerah ipd. Ustava jim ne namenja posebnega položaja, pač pa jim nudi enake temeljne pravice in svoboščine kot ostalim državljanom. Izjema je le ustavna pravica uporabe maternega jezika. Sicer pa je prepovedana diskriminacija na podlagi etnične

⁴⁷ Ley 9/2016, de 27 de diciembre, de Servicios Sociales de Andalucía. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2017-657>.

pripadnosti. Poleg strategije je bilo sprejetih še nekaj pomembnih dokumentov za to področje, ki pa do danes niso uspešno rešili ključnih problemov na področju zaposlovanja, socialne pomoči, lastništva zemljišč, zdravstvene oskrbe, stanovanj, izobraževanja, kulture ipd. Za izvajanje strategije je sicer odgovornih več ministrstev, ki pripravljajo letna poročila.

V **Grčiji** živi približno 265.000 Romov. Romi nimajo posebne ustavne zaščite, ustava na splošno določa le posebno skrb države za tiste, ki nimajo svojega doma. Romi nimajo statusa manjšine, pač pa se jih označuje kot "ranljivo skupino." Čeprav imajo večinoma grško državljanstvo, ne dosegajo pravic in dolžnosti kot jih imajo drugi grški državljani. Nekateri Romi živijo izolirano v razmerah teritorialne, socialne in ekonomske izključenosti. Po drugi strani pa v Grčiji živijo tudi Romi, ki sodelujejo celo pri upravljanju na lokalni ravni. Slab položaj Romov vlada delno rešuje z Nacionalno strategijo za socialno vključevanje Romov, ki se osredotoča na izboljšanje vključevanja Romov in njihovih življenjskih pogojev. Vlada vodi dolgoročno politiko socialne vključenosti po integriranem pristopu, kjer so problemi nastanitve, izobraževanja, zaposlovanja in zdravja priznani kot medsebojno povezani. Kontaktna točka za spremljanje uresničevanja strategije je organizirana na Ministrstvu za zaposlovanje, socialno zavarovanje in socialno varstvo.

Romska manjšina v **Italiji** predstavlja približno 0,25 % celotne populacije države. V zadnjih letih je bilo veliko javnih razprav usmerjenih v odpravljanje romskih naselij in ustvarjanje ustreznih alternativ. Potekajo tudi razprave o legalizaciji in/ali ustvarjanju mikroobmočij, vendar je najnovejša sodna praksa dejansko preprečila postavljanje mobilnih domov na kmetijskih zemljiščih brez gradbenega dovoljenja. Še vedno je veliko romskih otrok, ki se ne udeležujejo obveznega izobraževanja. Ministrstvo za delo in socialne zadeve je uvedlo nacionalni projekt za izboljšanje vključenosti romskih otrok na lokalnem nivoju, ki je privedel do dobrih rezultatov. Po lastni oceni je 73 % vseh Romov v Italiji samozaposlenih. Na področju zaposlovanja Romov je sicer na lokalnem nivoju mogoče opaziti zelo različne pristope. Na deželni ravni obstaja nekaj zakonov, ki celoviteje urejajo položaj Romov in Sintov oz. nomadov, določeni zakoni pa so v zadnjih letih prenehali veljati. Zakon dežele Emilije – Romanje o vključevanju Romov in Sintov v družbo predvideva sprejetje regionalne strategije, ki je bila sprejeta v letu 2016. Zakon ndr. omenja poskusno uvajanje in razvijanje inovativnih nastanitvenih možnosti, kot so družinska mikroobmočja. Dežela podpira dostop do različnih oblik tudi individualiziranih in personaliziranih oblik izobraževanja in usposabljanja. Dežela ravno tako spodbuja dostop na trg dela z načrtovanjem personaliziranega obravnavanja na tem področju. Deželna zakonodajna skupščina izvaja nadzor nad izvajanjem zakona in ocenjuje njegove rezultate.

V **Nemčiji** zvezna ustava narodnih manjšin ne opredeljuje. Dežela Schleswig-Holstein pa je leta 2012 postala prva zvezna nemška dežela, ki je v svoji ustavi opredelila nemške Rome in Sintote kot narodno manjšino. Nemčija je tudi priznala Sintote in Rome kot narodno manjšino s podpisom Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope. Posebnega zakona o Romih v Nemčiji ni. Na zvezni ravni tudi ni posebnih programov, ki bi se nanašali posebej na Rome. Na regionalni ravni ima vsaka dežela svoje projekte in pobude. Tako se na tem področju osredotočajo zlasti na dodatne šolske programe, programe zaposlovanja in stanovanjske projekte.

Na **Slovaškem** so Romi druga največja etnična manjšina, saj jih je po nekaterih podatkih do 9 % celotnega prebivalstva. Posebnega zakona o Romih ni. Bivalne razmere Romov so slabe, lastniška razmerja do zemljišč pa neurejena. Zato je bila leta 2017 sprejeta sprememba zakona, po kateri lahko občine zemljišča odkupijo od lastnikov in jih prodajo romskim uporabnikom. Problematiko skušajo rešiti tudi z Zakonom o pomočeh za stanovanjski razvoj in za socialna stanovanja. Izobrazbena struktura Romov je slaba, saj po podatkih za leto 2011 tretjina Romov ni končala osnovne šole. Največji problem je ločevanje romskih otrok in njihovo vključevanje v razrede ali šole s posebnim programom. Sprememba zakona iz 2015 ni prinesla velikih sprememb, zato je Evropska komisija zoper Slovaško

uvedla postopek. Boljše rezultate na področju izobraževanja si obetajo z romskimi pomočniki učiteljev, z uvedbo t. i. nultega leta in z večjo vključenostjo Romov v predšolsko vzgojo. Zaradi slabe izobrazbe so Romi na trgu dela nekonkurenčni. Vključeni so predvsem v neformalni trg dela (delo na črno) in v t. i. "aktivacijsko delo", ki dolgotrajno brezposelnim omogoča ohranjanje in pridobivanje delovnih navad. Pretežno nekvalificirano delo se opravlja 10-20 ur tedensko po pogodbi z občino ali Uradom za delo. Pozitivne rezultate daje tudi vključevanje Romov v lokalne civilne patrulje, s čemer naj bi se zmanjšal prepad med marginalizirano romsko populacijo in policijo.

Romska manjšina v **Španiji** predstavlja okoli 1,57 % skupnega prebivalstva države. Obstaja razlika med v tej državi tradicionalno prebivajočimi Cigani (*Gitanos*), ki so dobro integrirani v družbo, in nedavno priseljenimi Romi, ki večinoma živijo v težkih ekonomskih pogojih. Na splošno je v Španiji v zadnjih letih opaziti nekatere pozitivne trende glede zaposlovanja Romov. Imajo pa omejen poklicni razvoj in slabše delovne pogoje kot drugi državljani. Po eni strani je v Španiji v primerjavi z drugimi državami relativno visok delež romskih otrok vključen v predšolsko varstvo oz. vrtce, je pa slabši rezultat glede uspešno končanega višjega srednješolskega izobraževanja romskih mladostnikov. Na splošno so bili doseženi cilji iz Državne strategije na stanovanjskem področju, se pa Romi soočajo z nekaterimi problemi, kot so npr. prenatrpana stanovanja, neprimerne stanovanjske razmere in nelegalno prebivanje. Državna strategija med drugim predvideva določene aktivnosti na socialnem področju, zlasti v smislu podpiranja dostopa Romov do vseh virov, dobrin in storitev v zvezi z njihovim aktivnim vključevanjem v družbo. Obstajajo zgolj primeri delnega urejanja romske problematike v nekaterih predpisih, kot so npr. statuti o avtonomiji posameznih avtonomnih skupnosti. Integralni načrt za vključitev andaluzijske romske skupnosti za obdobje 2017–2020 celovito ureja področje vključevanja Romov v družbo na različnih področjih. Obstaja program za izkoreninjenje marginalizacije in neenakosti, v okviru katerega ti Romi prejemajo minimalni dohodek za socialno vključenost.

Pripravili:

dr. Katarina Žagar

Janez Blažič

Marjana Križaj

Mag. Andrej Eror

4 LITERATURA IN VIRI

- Altalex: Casetta mobile fissata al suolo? E' reato senza titolo edilizio. Spletna stran: <https://www.altalex.com/documents/news/2019/09/12/casetta-mobile-fissata-a-suolo>, oktober 2019.
- Baer, Giovanna (2010): Tempi difficili. Spletna stran: <http://www.rivistapaginauno.it/tempidifficili0910.php>, oktober 2019.
- Constitución Española. Spletna stran: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html>, oktober 2019.
- Constitution of the Republic of Bulgaria, spletna stran: <https://www.parliament.bg/en/const>, oktober 2019.
- Corte Suprema di Cassazione, št. sodbe 36481 z dne 28. avgusta 2019. Dosegljiva prek spletne strani: <http://biblus.acca.it/download/cassazione-sentenza-n-364812019-permesso-di-costruire-per-camper-e-roulotte/>.
- Costituzione della Repubblica Italiana. Spletna stran: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione>, oktober 2019.
- Decreto 289/2003, de 25 de noviembre, por el que se crea el Consejo para la promoción integral y participación social del Pueblo Gitano en el País Vasco. Spletna stran: https://www.legegunea.euskadi.eus/x59-preview/es/contenidos/decreto/bopv200306619/es_def/index.shtm, november 2019.
- Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, Who we are. Spletna stran: <https://zentralrat.sintiundroma.de/en/central-council/who-we-are/>, oktober 2019.
- Der Zentralrat Deutscher Sinti und Roma. Minority rights. Spletna stran: <https://zentralrat.sintiundroma.de/en/work-areas/minority-rights/>, oktober 2019.
- Deželni sveta Benečije: Leggi regionali. Spletna stran: <http://www.consiglioveneto.it/crvportal/leggi/1989/89lr0054.html>, oktober 2019.
- EKKKA - National Center for Social Solidarity. European Commission, spletna stran: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/organisation/ekka-national-center-social-solidarity_en, oktober 2019.
- ERTF: Fact Sheet of the Situation of Roma in Spain (2016). Spletna stran: http://www.presenciagitana.org/The_situation_of_Roma_in_Spain_06012016.pdf, november 2019.
- Estrategia nacional para la Inclusión Social de la Población Gitana en España 2012-2020. Spletna stran: http://www.mscbs.gob.es/ssi/familiasInfancia/inclusionSocial/poblacionGitana/docs/WEB_POBLACION_GITANA_2012.pdf, oktober 2019.
- EU funding for Roma integration, spletna stran: https://translate.google.si/translate?hl=sl&sl=en&tl=sl&u=https%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Finfo%2Fpolicies%2Fjustice-and-fundamental-rights%2Fcombatting-discrimination%2Froma-and-eu%2Froma-integration-eu-country%2Froma-integration-bulgaria_en&anno=2&sandbox=1, oktober 2019.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA): The situation of Roma in 11 EU Member States. Spletna stran: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf, oktober 2019.
- Evropska komisija 2019. Roma inclusion measures reported under the EU Framework for NRIS. Commission Staff Working Document. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/cswd_roma_inclusion_measures_reported_under_the_eu_framework_for_nris_pt2_en.pdf, oktober 2019.
- Evropska komisija, Roma integration in Germany. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-germany_en, oktober 2019.
- Evropska komisija, Roma integration in Italy. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-italy_en, oktober 2019.
- Evropska komisija, Roma integration in Spain. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-spain_en, oktober 2019.
- Evropska komisija 1. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-slovakia_en, oktober 2019.

- Evropska komisija 2. Spletna stran: https://europa.eu/rapid/press-release_INF-19-5950_sl.htm, oktober 2019.
- Evropska komisija, The European Union and Roma – Factsheet, Germany. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu_and_roma_germany_factsheet_april2014.pdf, oktober 2019.
- Evropski parlament, 2011. Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union. Country report. Spletna stran: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2011/432751/IPOL-LIBE_ET\(2011\)432751_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2011/432751/IPOL-LIBE_ET(2011)432751_EN.pdf), oktober 2019.
- Evropski parlament, 2019: Scaling up Roma Inclusion Strategies. Truth, reconciliation and justice for addressing antigypsyism. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Spletna stran: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608859/IPOL_STU\(2019\)608859_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608859/IPOL_STU(2019)608859_EN.pdf), oktober 2019.
- Germany's Roma National Strategy. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/roma_germany_strategy_en_2.pdf, oktober 2019.
- Gov.si: Romska skupnost, spletna stran: <https://www.gov.si/teme/romska-skupnost/>, oktober 2019.
- Greece: Status of Minorities, Library of Congress, spletna stran: <https://www.loc.gov/law/help/greece-minorities/greece.php#romasinti>, oktober 2019.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Spletna stran: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf> (oktober 2019).
- Implementation of Activation Works in Slovakia. Spletna stran: http://stary-web.governance.sk/assets/files/publikacie/ACTIVATION_WORKS_REPORT_SGI.pdf 2013, oktober 2019.
- Krithari, Elvira (2018): Roma In Greece: Another Story Of Invisibility. While online hate speech in Greece is growing we take a look at this minority of Greeks. Intervju: Dimitris Bourikos. Athens live, spletna stran: <https://medium.com/athenslivegr/roma-in-greece-another-story-of-invisibility-68fd91478832>, oktober 2019.
- Legge 15 dicembre 1999, n. 482; Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. Spletna stran: <https://www.normattiva.it/ricerca/semplice>, oktober 2019.
- Legge regionale 23 novembre 1988, n. 47; Norme per le minoranze nomadi in emilia-romagna. Besedilo dostopno prek spletne strani: http://www.sucardrom.eu/regionale.html#emilia_romagna, oktober 2019.
- Legge regionale 16 luglio 2015, n. 11; Norme per l'inclusione sociale di Rom e Sinti. Spletna stran: http://demetra.regione.emilia-romagna.it/al/articolo?urn=urn:nir:regione.emilia.romagna:legge:2015-07-16:11&dl_t=text/xml&dl_a=y&dl_id=10&pr=idx.0;artic.1;articparziale.0&ev=1, oktober 2019.
- Ley 9/2016, de 27 de diciembre, de Servicios Sociales de Andalucía. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2017-657>, november 2019.
- Ley Orgánica 5/2007, de 20 de abril, de reforma del Estatuto de Autonomía de Aragón. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-8444>, oktober 2019.
- Ley Orgánica 2/2007, de 19 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía para Andalucía. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-5825>, oktober 2019.
- Ley Orgánica 14/2007, de 30 de noviembre, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla y León. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-20635>.
- Ley Orgánica 6/2006, de 19 de julio, de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña, oktober 2019. Spletna stran: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-13087> (oktober 2019).
- Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union - Country reports, spletna stran: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2011/432751/IPOL-LIBE_ET\(2011\)432751_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2011/432751/IPOL-LIBE_ET(2011)432751_EN.pdf). European Parliament, Directorate General des for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights And Constitutional Affairs Civil Liberties, Justice And Home Affairs, oktober 2019.
- Minority Council of the four autochthonous national minorities of Germany, Central Council of German Sinti and Roma. Spletna stran: <https://www.minderheitensekretariat.de/en/minority-council/central-council-of-german-sinti-and-roma/>, oktober 2019.
- National Council for Cooperation on ethnic and integration issues, spletna stran: <http://www.nccedi.government.bg/page.php?category=35>, oktober 2019.
- National Strategic Framework for Roma, spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/greece_national_strategy_en.pdf, oktober 2019.

- National Roma Integration Strategy of the Republic of Bulgaria (2012 - 2020), spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/roma_bulgaria_strategy_en.pdf, oktober 2019.
- NPUR 2017-2021 - Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–2021, spletna stran: https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Dokumenti-Romi/65d892da3a/NPUR_2017_2021.pdf, oktober 2019.
- Pew Research Center: Chapter 4. Views of Roma, Muslims, Jews. Spletna stran: <https://www.pewresearch.org/global/2014/05/12/chapter-4-views-of-roma-muslims-jews/>, oktober 2019.
- Plan Integral para la Comunidad Gitana de Andalucía para el periodo 2017–2020. Spletna stran: <https://www.juntadeandalucia.es/export/drupaljda/publicacion/17/11/Plan%20Integral%20para%20la%20Inclusion%20de%20la%20Comunidad%20Gitana%202017-2020.pdf>, november 2019.
- Priloga k nacionalnemu programu ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–2021, spletna stran: https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Dokumenti-Romi/aa0ac3214f/PRILOGA_NPUR_2017_2021.pdf, november 2019.
- Roma Education Fund, spletna stran: <https://www.romaeducationfund.org/frequently-asked-questions-on-the-european-roma-population/>, oktober 2019.
- Roma integration in the EU, spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en, oktober 2019.
- Roma integration in Greece, spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-greece_en#national-contact-point, november 2019.
- Roma minority, Bulgaria, spletna stran: <https://minorityrights.org/minorities/roma-2/>, oktober 2019.
- Roma Minority, Greece, spletna stran: <https://minorityrights.org/minorities/roma-7/>, oktober 2019.
- Romea.cz-1. Spletna stran: <http://www.romea.cz/en/news/world/slovak-plenipotentiary-for-romani-communities-we-will-focus-on-education-and-employment>, oktober 2019.
- Romea.cz-2. <http://www.romea.cz/en/features-and-commentary/separate-unequal-and-hazardous-the-essential-guide-to-roma-housing-in-slovakia>, oktober 2019.
- Slovaška ustava. Spletna stran: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>, oktober 2019.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, okolje Lotus Notes, informacijski sistem Državnega zbora.
- Strategia nazionale 2012–2020 d'inclusione dei Rom, dei Sinti e dei Caminanti. Dostopna je prek spletne strani: <https://sociale.regione.emilia-romagna.it/esclusione-sociale-e-poverta/la-legge-regionale-11-2015> (oktober 2019).
- Strategija Slovaške republike za vključevanje Romov do leta 2020. Spletna stran: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu-country/roma-integration-slovakia_en, oktober 2019.
- Svet Evrope 1. Fifth Report submitted by the Slovak Republic. Spletna stran: <https://rm.coe.int/5th-sr-slovak-republic-en/1680923d76>, oktober 2019.
- Svet Evrope 2. Spletna stran: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/slovak-republic-adopt-a-bolder-approach-to-ensure-inclusive-education-and-strengthen-the-safety-of-journalists>, oktober 2019.
- The Constitution of Greece, spletna stran: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>, oktober 2019.
- The European Union and Roma – Factsheet Greece, spletna stran: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet_greece_2014_en.pdf, oktober 2014.
- UNHCR, The UN Refuge Agency, Greece. spletna stran: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=49749d18c&skip=0&query=ROMA&coi=GRC&searchin=fulltext&sort=date>, oktober 2010.
- Ustava Republike Slovenije, spletna stran: https://www.dz-rs.si/wps/myportal/Home/PoliticiSistem/URS/besedilo!/ut/p/z1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfij_o8zinfyCTD293Q0N3L39TQ08A5yD3Fwc_Q0NDI31w8EKDHAARwP9KKC0t6d_sKWToaOBhbu5oYGnYYCjgV9wkKG7syFUPx4LovAbX5AbGgoAYtjqtw!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/, oktober 2019.
- Verfassung des Landes Schleswig-Holstein. Spletna stran: <http://www.gesetze-rechtsprechung.sh.juris.de/jportal/?quelle=jlink&query=Verf+SH&psml=bssshoprod.psml&max=true&aiz=true#jlr-VerfSH2014pArt6>, oktober 2019.
- Vključevanje Romov in regionalna politika, Evropska komisija, spletna stran: https://ec.europa.eu/regional_policy/sl/policy/themes/social-inclusion/roma-inclusion/, oktober 2019.

- Vključevanje Romov: na vrhu EU o Romih, ocena doseženega (2014). Evropska komisija, sporočilo za medije, spletna stran: https://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-317_sl.htm, oktober 2019.
- Zveza Romov Slovenije, spletna stran: http://zveza-romov.si/o_nas/, oktober 2019.
- Zakon o komasaciji zemljišč, ureditvi lastništva zemljišč, zemljiških pisarnah, zemljiškem skladu in zemljiških skupnostih. Spletna stran: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/330/>, oktober 2019.
- Zakon o lokalni samoupravi, Uradni list RS, št. 94/07 – uradno prečiščeno besedilo, 76/08, 79/09, 51/10, 40/12 – ZUJF, 14/15 – ZUUJFO, 11/18 – ZSPDSLS-1 in 30/18.
- Zakon o lokalnih volitvah, Uradni list RS, št. 94/07 – uradno prečiščeno besedilo, 45/08, 83/12 in 68/17.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, Uradni list Republike Slovenije, št. 33/07.
- Zaviršek Darja, Djoković Natalija, Radešič Laura, Meden Katarina, Đogić Katja, Kožman Maruša (2019): Romske družine. Priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom. Društvo mozaik – društvo otrok. Ljubljana.
- Wikipedija. Spletna stran: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Slovakia#cite_note-13., oktober 2019.